

"...hvem snakker man med, når man er 18 år?"

***-en undersøgelse af sociale problemer hos unge der har
mistet en forælder***

Af Tina Kyhl og Pernille Winther Hansen

Vejleder: Jens Guldager

Antal anslag: 193.968

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1. undersøgelsens genstandsfelt

Forord	4
Unge & Sorg fakta	5
Indledning	6
Problemfelt.....	7
Forskning på området	9
Psykologiske og medicinske undersøgelser, udland	10
Sociologisk forskning, udland	11
Forskning og litteratur, Danmark	11
Opsamling, forskningsvandring	12
Problemstilling.....	12
Problemformulering.....	13

Kapitel 2. Videnskabsteori

Begrundelse for valg	14
Kritisk realisme som videnskabsteori	16
Domæner.....	17
Strata	17
Videnskabsteoretiske begrænsninger	18
Vores forforståelse	18

Kapitel 3. Teori og metode

Teorier om sociale problemer.....	20
Behovsteori.....	22
Abraham Maslow	22
Allardt.....	23

<i>Juul</i>	24
<i>Kritik af Behovsperspektivet</i>	24
Afvigerteori.....	25
<i>Anomi</i>	26
<i>Tilpasningsformer</i>	26
<i>Kritik af Merton</i>	27
Antonovsky - Den Salutogenesiske model.....	27
Ungdom i senmoderniteten	28
<i>Sociologiske perspektiver på begrebet ungdom</i>	29
<i>Det senmoderne samfund og de unge</i>	30
<i>Identitet og relationer</i>	30
Begrebsafklaring	32
Sorg og sorgprocesser	32
Metode	33
Helhedssyn	34
Thomas Brantes niveauer.....	35
Design	36
Interviewpersoner	36
Etik.....	37
Validitet	38
Analysestrategi	39
 <u>Kapitel 4. Analyse</u>	
ANALYSE DEL 1	41
Forandringer i familieforhold	41
<i>Øget ansvar</i>	42
<i>Familierelationer</i>	44
<i>Ændret boligsituation</i>	46
Ændringer i ungdomslivet	48

<i>Relationer til andre unge</i>	48
<i>At føle sig mere voksen end de andre/ ændring af værdier</i>	50
<i>Uddannelse</i>	53
<i>At fastholde skolegang</i>	53
<i>Oplevelser af manglende støtte</i>	54
Opsamling analysedel 1	56
ANALYSE DEL 2	58
Familien	58
<i>Materielt eksistensgrundlag</i>	59
<i>Behov for tryghed og sikkerhed</i>	61
<i>Behov for relationer -nær familie</i>	63
<i>Relationer til fjernere familie og voksne</i>	66
Ungdom	67
<i>Relationer til andre unge –behovsperspektiv</i>	68
<i>Relationer til andre unge -afvigerperspektiv</i>	69
<i>Tilpasningsformer</i>	70
<i>Anomi</i>	72
<i>Diskussion, afvigende adfærd eller behov?</i>	73
<i>Uddannelse</i>	74
Konklusion	76
Socialfaglige løsninger	79
 Metodekritik	 81
Abstract	83
Litteraturliste	86
Bilag 1 interviewguide	89
Bilag 2 skema over fund	92
Individualiseringsliste	96

Kapitel 1. Undersøgelsens genstandsfelt

Forord

Dette speciale fremstiller et sociologisk og helhedsorienteret perspektiv på problemer, hos unge der har mistet en forælder.

Specialet er udarbejdet i samarbejde med organisationen Unge & Sorg, som siden 2000 har tilbudt hjælp til unge mellem 16-28 år, hvis forældre er alvorligt syge eller døde. Langt hovedparten af de unge der får hjælp af Unge & Sorg har behov for hjælp til at komme igennem den krise og sorg, der følger efter et forældretab, men er ellers ressourcestærke unge med et liv på lige fod med de fleste andre unge.

Målgruppen for specialet er indsnævret til at være unge mellem 16 og 19 år, som har mistet en eller begge forældre. Vores primære empiriske grundlag er interviews foretaget med 8 unge, der i efteråret 2009 har fulgt et professionelt ledet gruppesamtaleforløb i Unge & Sorg.

En stor tak til Unge & Sorg, især Niels Haahr fra Unge & Sorgs videnscenter, som har hjulpet os med kontakt til informanter, og har været en stor og undværlig hjælp gennem hele specialet. Desuden en stor tak til de 8 unge, for at stille op til interviews og dermed vise os den tillid det kræver, at åbne op for meget personlige tanker og følelser.

Specialets opbygning kan kort skitseres ved, at undersøgelsens genstandsfelt præsenteres i kapitel 1. Vores videnskabsteoretiske position præsenteres i kapitel 2. Teori og metode præsenteres i kapitel 3. Herefter følger analysen og konklusion i kapitel 4.

Unge & Sorg fakta

Unge & Sorg blev oprettet i 2000 af direktør Preben Engelbrekt.

Hvem Unge & Sorg tilbyder gratis støtte til unge mellem 16 og 28 år, der lever med alvorligt fysisk syge forældre, eller som har mistet en mor eller far, eller begge forældre. Tabet skal være sket indenfor en periode på min. 4 måneder og maks. 2 år. Unge & Sorg henvender sig ikke til unge, der har en alvorlig psykisk diagnose, eller har et misbrug.

Hvad Unge & Sorg tilbyder; telefon-, chat- og brevkasserådgivning samt et internetbaseret forum, hvor unge kan mødes. Desuden tilbydes hjælp gennem sorggrupper (i frivillig eller professionelt ledet gruppe opdelt efter alder og dødsårsag) samt personlige samtaler.

Hvor Unge & Sorg er landsdækkende mht. telefon-, chat- og brevkasserådgivning. Der er desuden rådgivningscentre i København, Århus og Odense.

Økonomi Rådgivningen finansieres primært gennem satspuljemidler fra velfærdsministeriet, Sygekassernes Helsefond samt en lang række af fonde, kommuner, virksomheder og private. I 2008 var budgettet på 10 mio. kr.

Statistik Unge & Sorg har i 2009 på de tre landsdækkende rådgivninger i alt haft 1149 henvendelser. På telefon-, chat- og brevkasserådgivning var der i alt 1200 henvendelser i 2009. Ud af 314 personer, der har fulgt et gruppetilbud, viser opgørelser fra januar 2010 en ulighed i kønsfordelingen 82,8 % kvinder og 17,2 % mænd. Fordelingen på den afdøde forælders køn viser, at 55,1 % har mistet en far og 44,9 % har mistet en mor, 3,8 % har mistet begge forældre. Opgørelsen viser endvidere at flertallet, 65,6 %, er under uddannelse og 28,3 % er i arbejde.

Videnscenter Unge & Sorg oprettede i 2007 et videnscenter med det formål, at være i front med viden om unge, der har en alvorlig syg forælder, eller som har mistet en eller begge forældre.

Kilde: www.ungeogsorg.dk

Indledning

Hvor og hvad er mit eksistensgrundlag, hvis jeg bliver forældreløs. Hvem kan og vil tage sig af mig. Hvem kan elske mig så ubetinget som min mor og far. Hvordan forholder man sig til, at ens liv er ved at blive visket ud, når det dårligt nok er gået i gang? Hvis min far kunne dø, så kunne min mor også, hun var jo også syg.....

Ovenstående uddrag er fra et brev til Unge & Sorgs brevkasse, fra en ung kvinde på 24 år, som var ni, da hendes mor fik brystkræft og 11, da hendes far blev ramt af tarmkræft. Hendes far døde allerede to år efter og hendes mor, ugen inden hun blev 20 år.

I sit brev fortæller den unge kvinde om, at vokse op med to syge forældre. Hun fortæller om at blive involveret i for meget i en ung alder. Om det umulige i at være teenager og skulle løsrive sig fra den mor, hun stod over for at skulle miste. Om den dårlige samvittighed over ikke at kunne være der nok for sin far. Om de mange spørgsmål hun gik alene med: Hvornår bliver far/mor syg igen? Hvornår dør de, og hvad skal der så blive af mig? I dag sidder angsten for at miste dybt i hende, og hun husker tydeligt den enorme følelse af ensomhed, fordi ingen spurgte til hende (Kilde Unge & Sorgs brevkasse).

Problemfelt

I Danmark er der årligt ca. 1100 unge mellem 16 og 19 år, som mister en eller begge forældre (Kilde: Statistikbanken, Danmarks statistik 2010).

Unge tab af forældre rammer bredt i alle sociale lag i samfundet, og der er hos den enkelte stor forskel på udvikling af problemer, samt behov for efterfølgende hjælp.

Unge & Sorg peger på, at 60-80% af alle børn og unge der mister en eller begge forældre, klarer sig fint med støtte fra den efterladte forælder og andet netværk. Men for den resterende gruppe gælder, at max 10%, får den hjælp og støtte der er behov for. Unge & Sorg anslår, at mellem 25.000 og 50.000 unge mellem 16 og 28 år derfor er i fare for at udvikle alvorlige psykiske og sociale problemer (www.ungeogsorg.dk).

Opmærksomhed på børn og unges problemer og behov efter en forælders død, har været stigende siden midten af 80'erne. Specielt Kræftens Bekæmpelse har siden dette tidspunkt, arbejdet med efterladte børns behov for hjælp. I år 2000 er Unge og Sorg kommet til, med et fokus på efterladte unges problemer og behov. Unge & Sorg er nu den væsentligste aktør på området i Danmark, hvad angår indsatser og vidensindsamling omkring unges i sorg og deres behov, efter forældretab eller i forbindelse med en forælders livstruende sygdom.

De psykologiske konsekvenser af et forældretab, rækker for nogle unge ofte ud over selve sorgen, og kan resultere i bl.a. identitetsproblemer, angst og depression. Dette kan have store konsekvenser for de unge, da de er i en fase af deres liv, hvor de psykologisk og socialt gennemgår en udvikling, som har afgørende betydning for resten af deres liv. Specielt i teenageårene er det risikofyldt for den videre udvikling, at miste en forælder (Wellish 1981, 1992, Kelly 1980, Lewis & Grant 1995).

Der er således en forhøjet risiko for, at unge, som ellers har haft et helt normalt og velfungerende liv frem til forældretabet, får ringere tilknytning til uddannelse og arbejdsmarked, misbrugsproblemer, alvorlige psykiske sygdomme og et ensomt liv med nedsat evne til at knytte sig til andre, mener Gøttrik og Engelbrekt (Gøttrik og Engelbrekt i Politiken 29 okt. 2008).

En af følgerne af at miste en forælder, som ung, er især følelsen af at være anderledes end andre unge, skriver Gøttrik og Engelbrekt også. Døden bringer en alvor ind i livet, som andre unge har svært ved at forstå og forholde sig til. Derfor trækker mange sig fra samvær med kammerater, og bliver isolerede.

Sygdom og død er endvidere tabubelagte emner, som omgivelserne ofte ikke ved hvordan de skal tackle. Mange unge oplever derfor at stå meget alene i flere sammenhænge i deres liv, ikke blot blandt kammerater(ibid).

At sorg og død ikke passer til samfundets forestillinger om ungdomslivets lethed, og derfor gør det sværere at være ung og miste, er et gennemgående tema, i den sparsomme litteratur på området. I det moderne samfund forbindes ungdommens livsfase med *frihed, lethed, uforpligtethed, romantik og lykke*, idealer som er internaliserede af både omgivelserne og de unge selv, skriver Hansen i et temanummer om unge og sorg fra Center for Ungdomsforskning i 2004. Samtidig betyder individualisering at sorg er blevet privatiseret, og at unge i sorg er blevet mere sårbare, da de forventes selv at kunne være herre over eget liv (Hansen 2004 2004). Konsekvenserne af autonomi og uafhængighed, kan dog være en dyb ensomhed, specielt for unge der har mistet, mener universitetspræst Ulla Pieri Enevoldsen i samme temanummer.

Autonomi er et af ungdomsfasens mål –at blive en selvstyrende og uafhængig voksen. Dette gælder i meget af den nyere udviklingspsykologis lære om menneskelig udvikling. Men autonomi kan også ses som et billede på ungdommens sociale position i samfundet, ud fra en sociologisk vinkel. På området unge er det indenfor sociologien karakteristisk, at ungdomsbegrebet, som det kendes i dag, er relativt nyt.

'Ungdomskultur' og 'teenagere' er begreber, som har udvikles sig i takt med de sociale, økonomiske og kulturelle ændringer der er sket siden Anden Verdenskrig. Hvor den store skillelinie tidligere har været mellem barn og voksen, ses unge i det moderne samfund i højere grad, som en selvstændig befolkningsgruppe, med bl.a. behov og kulturelle kendetegn knyttet til alder. Ydermere er ungdomsperioden de sidste årtier udstrakt til en længere og længere periode i et menneskes livsforløb (Jones 2009, Ziehe 1985).

Samtidig betyder individualiseringen, som også hænger sammen med overgangen til det moderne samfund, nye præmisser for opvækst, og identitetsdannelse. Unge overlades i højere grad til sig selv og egne ressourcer, i en flydende senmodernitet, hvor samfundets institutioner har svækket relevans og refleksivitet er individets nøgleord, mener senmoderne teoretikere (Krange og Øia 2007: 35-36). Denne tankegang stiller selvsagt store krav til individets evne til at finde mening i sin egen tilværelse. Og netop meningsaspektet fylder meget, for unge der mister en forælder, og stilles overfor tilværelsens eksistentielle grundvilkår i en tidlig alder¹.

¹Iflg. den amerikanske psykiater, forfatter og fremtrædende forsker indenfor eksistentiel psykologi Irvin D.Yalom står hvert menneske overfor især 4 eksistentielle livstemaer; døden, friheden, isolationen og meningsløsheden

Disse meget overordnede overvejelser, problemstillinger og temaer, har gennem et stykke tid bidraget os, som specialestuderende, med en stigende interesse. Noget tyder på, at der er sket en samfundsmæssig udvikling, som forstærker de vanskeligheder unge møder i forbindelse med et forældertab, og dermed deres risiko for at få sociale problemer. Men hvilke problemer og hvorfor?

Sociale problemer er yderst komplekse og forskelligartede, og afhænger af hvilket perspektiv man vælger at anlægge. Vi vil i det følgende afsnit foretage en forskningsvandring for emnet unge der mister en forælder, for at undersøge, hvilke problematikker der hidtidig er afdækket. Herefter vil vi nærmere indkredse og beskrive problemstilling, samt problemformulering.

Forskning på området

Det følgende er en beskrivelse af den forskningsvandring vi har foretaget, ud fra vores genstandsfelt.

Vi har haft adgang til Unge og Sorgs omfattende samling af nationale og internationale artikler om børn, unge og sorg. Desuden har vi søgt i nationale og internationale databaser².

I vores søgning i internationale sociologiske databaser har vi søgt på ord som *youth, teenagers, parental loss, bereavement, social problems* m.fl. Søgningen har dog båret ringe frugt, og bekræfter vores antagelse om, at der i forskning omkring unge og tab af forældre, ikke i særlig høj grad findes et specifikt fokus på mere institutionelle og samfundsmæssige kontekster, samt deciderede sociale problemer.

De resultater vi har fået, bærer præg af at være primært psykologiske og medicinske undersøgelser fra USA og England, med fokus på intrapsyriske processer, udviklingspsykologi og psykopatologi.

Vi har heller ikke fundet nordiske undersøgelser, af unges sociale problemer i forbindelse med tab af en forælder. Der er fremkommet et begrænset antal undersøgelser af unges vanskeligheder, og hvorledes der tages hånd om disse. Ofte henvises til ovenstående undersøgelser fra USA og England, eller der er tale om generelle problemstillinger og krisehåndtering for både børn og unge der har mistet, samt 'gode råd' til pårørende og professionelle. Unge & Sorg leverer noget af det eneste deciderede undersøgelsesmateriale vi har fundet i Danmark.

² Bibliotek.dk, Rex, Libris (Sverige), Bibsys (Norge) og de internationale samfundsvidenskabelige databaser Sociological Abstracts, Social Services Abstracts samt Web of Science. Der har i de internationale databaser været anvendt flg. søgeord: *Youth bereavement, youth grief, adolescence bereavement, adolescence grief, bereavement and social problems, grief and social problems, youth studies og Risks of social problems.*

Generelt har det været nødvendigt for os at søge ganske bredt på vores emne, da det som nævnt, har været vanskeligt at finde materiale specifikt på sociale problemer hos unge, der har mistet forældre.

I det følgende vil vi give en kort, og absolut ikke udtømmende, gennemgang af relevant forskning på området fordelt på internationale psykologiske og sociologiske undersøgelser, resultater fra Norden og sluttelig fra Danmark. De undersøgelser vi i det følgende har medtaget fra psykologisk forskning, har elementer som strækker sig ud over et individorienteret niveau, ved i større eller mindre grad at se på, relationer til familie og kammeratskabsgrupper, skoleforhold, mestrings- og sårbarhedsskabende faktorer samt samfundsforhold m.m.

Psykologiske og medicinske undersøgelser, udland

Flere undersøgelser koncentrerer sig om forekomsten af depressive symptomer hos unge, som har mistet en forælder, hvor måleparametre bl.a. er symptomer, som angst og somatiske klager samt social tilbagetrækning og følelsen af at være anderledes end sine jævnaldrende kammerater (Worden et al. 1996, Jr. Lutzke et al.)

Andre undersøgelser har fokus på selvværd, følelsen af kontrol over tilværelsen og succes i skolen (Lutzke et al. 1997, Raphael et al. 1990)

I enkelte undersøgelser medtages hvilke forhold, der mindsker risikoen for tilpasningsvanskeligheder. Her peger flere undersøgelser på familiens betydning, f.eks. hvorledes den efterladte forælder tackler tabet (Kalter et al. 2002), og at et godt forhold i familien med en høj følelse af samhørighed, herunder en åben dialog om sorgen, har stor positiv betydning for de unges tilpasning (Sandler et al. 2003). I forbindelse med risiko for tilpasningsvanskeligheder peger forskningen endvidere på, at der hos de unge eksisterer forskelle på deres egen modstandsdygtighed (Lin et al. 2004).

Mange undersøgelser har fokus på unges relationer, og konsekvenserne for den unges rolle i kammeratskabsgrupper. Ofte er disse undersøgelser dog baseret i psykologiske udviklingsstadier i de unges liv. Enkelte andre undersøgelser inddrager faktorer som f.eks. social status i vurderinger af de unges problemniveauer (Cray 1987)

Sociologisk forskning, udland

Vi har som nævnt fået meget få hits på vores søgeord, fra sociologiske institutter. Væsentligste fund er en artikel af PhD Jane Ribbens McCarthy fra England.

McCarthy's artikel er primært en diskussion af perspektiver på unges tab. McCarthy påpeger, at forskning omkring unge og tab mangler et sociologisk og antropologisk perspektiv, med fokus på de unges sociale position. McCarthy mener, at den dominerende forskning på den ene side er præget af psykologiske teorier om børn og unges udvikling, og på den anden side teorier om sorgprocesser. Hvilket hun mener giver et ufuldkomment billede af de unges situation. McCarthy foreslår, at forskningen inden for unge, der har mistet, retter fokus mod kontekst og sociale strukturer samt på ungdommen, som en institution i de vestlige samfund. McCarthy mener, at det især gennem kvalitativ forskning er muligt, at give sociologisk baserede links mellem unges tab og temaer som stigma, identitet, krop, afvigelse, kammeratskabsgrupper og relationer. McCarthy mener endvidere, at det i nutidens vestlige samfund kan være vanskeligt at finde kulturelt accepterede måder at sørge på, hvilket bidrager til unges følelse af isolation, ensomhed og stigmatisering efter et tab. McCarthy påpeger at unges vanskeligheder efter et tab især er centreret omkring ensomhed, isolation og manglende støtte. Også i uddannelsesinstitutioner møder de unge ringe støtte, pga. læreres berøringsangst. I en mindre kvalitativ undersøgelse, når McCarthy frem til, at unge med tab håndterer deres situation forskelligt, og at oplevelsen af mening er individuelt konstrueret, men at faktorer, som bl.a. fattigdom og lav social kapital har indflydelse på de unges risiko for 'outcome' som psykiske problemer (McCarthy 2007)

Forskning og litteratur, Danmark³

Søgeudbyttet i Danmark er meget lille. Organisationen Unge & Sorg står for hovedparten af det materiale der udgives. Dette materiale omhandler primært artikler trykt i dagspressen omkring unges psykiske

³ Vores nationale søgning er foregået på Ålborg Universitets bibliotek 'Abuline', Københavns universitetsbibliotek 'Rex', bibliotek.dk, samt google. Vi har desuden kigget på følgende institutioner og organisationer; Center for Ungdomsforskning under Århus Universitet. Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning under Center i Barndoms- og Ungdomsforskning på Roskilde Universitetscenter. BUPL. Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation under Aalborg universitet. SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. Indenrigs- og socialministeriet. Kræftens Bekæmpelse. Egmont Fonden. Børns Vilkår samt Unge & Sorg.

vanskeligheder og behov for hjælp, samt på Unge & Sorgs egen hjemmeside, evalueringsrapporter om effekt af organisationens arbejde.

Et interessant fund er fra Center for Ungdomsforskning (CEFU) på Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, har i juni 2004 haft unge og sorg som tema i tidsskriftet Ungdomsforskning, med en samling artikler om unges sorg, og de problemer der er i samfundet forbundet med unges sorg. Det beskrives især, at unge i sorg ofte føler sig anderledes og ensomme. Dels fordi andre ikke forstår dem, men også fordi samfundets ungdomsidealer om frihed og ubekymrighed finder plads til at sørge. I artiklerne rejses spørgsmålet, om nutidens samfund har plads til unge der sørger? Døden beskrives som tabuiseret, hvorfor de unge efterlades meget alene i deres sorg. Specielt ses dette i uddannelsessystemet, hvor lærere ofte har stor berøringsangst, og især på ungdomsuddannelserne, hvor der ikke er tradition for at beskæftige sig med de unges privatliv (Michael Voss i Ungdomsforskning juni 2004:31).

Opsamling, forskningsvandring

Vores forskningsvandring viser, at der indenfor sociologisk forskning, stort set ikke eksisterer materiale om unge der mister forældre. Psykologisk forskning fokuserer primært på intrapsyriske processer, sorgprocesser, udviklingspsykologi og psykopatologi. Det udpluk af materiale vi har nævnt i forskningsvandringen, rummer vinkler på ensomhed, afvigelse og isolation i forhold til jævnaldrende, problemer med skolegang, manglende støtte m.m. Dette ses både i de psykologiske undersøgelser, i McCarthys artikel og i Center for Ungdomsforskning's temanummer.

Der er, som McCharty påpeger, er der meget lidt fokus på unge der mister, i et bredere samfundsmæssigt perspektiv, hvor der ses på institutionelle kontekster og unges sociale position.

Problemstilling

Vi har nu redegjort, for forskellige problemstillinger forbundet med at være ung og miste en forælder, samt foretaget en forskningsvandring på området. Nogle gennemgående temaer synes at være manglende behovstilfredsstillelse og afvigelse, ud fra beskrivelser af de berørte unges oplevelser af at være anderledes, ensomme og mangle støtte. Desuden peges der fra flere sider på, at forhold i samfundet som individualisering og tabuisering, kan spille ind på de vanskeligheder de unge møder. Det er vores hypotese, at tabet af en forælder har afgørende betydning for de unges oplevelse af sociale problemer, og at samfundsmæssige forhold og institutionelle kontekster spiller ind herpå. Det er her vores opfattelse, at en

rent psykologisk optik giver et ufuldkomment billede af de unges samlede situation, ved primært at fokusere på et individniveau.

Det liv de unge lever, er komplekst og påvirkes af mange faktorer og processer. Der er stor risiko for at belysningen bliver for ensidig, når der i forskningen kun anvendes teorier ud fra et enkelt perspektiv. Herved kommer forklaringerne på de unges problemer, i forbindelse med et forældretab, kun til at omhandle dele af virkeligheden, idet de typer af fænomener der ikke indgår i optikken og teorien ikke bliver beskrevet. For at kunne forstå og forklare hvilke problemer og risiko virkeligheden samlet set består af, for unge med et forældretab, er det derfor vigtigt, at anlægge forskellige optikker for at kunne nå frem til en bredere forståelse og forklaring af virkeligheden. Som Ejrnæs og Guldager beskriver i *Helhedssyn og Forklaring "komplekse problemer kan kun forstås gennem forskellige optikker"* (Ejrnæs & Guldager 2008:16)

Vi har et indtryk af, at der mangler viden om, hvilke problemer og konsekvenser de unge selv oplever, i forhold til familie- og venskabsrelationer, uddannelse og eventuelle andre forhold der har betydning for deres liv. Her er det endvidere væsentligt, at se på, hvordan de unge handler i forhold til de problemer de møder samt hvorledes ressourcer og mening spiller ind.

Problemformulering

Ud fra ovenstående overvejelser, har vi dannet følgende problemformulering:

Hvilke sociale problemer oplever unge i sorg og krise i forbindelse med forældretab og hvordan kan det forklares fra et sociologisk perspektiv/helhedssyn?

Vi har endvidere følgende underspørgsmål:

- Hvordan kan disse problemer relateres til teorier om sociale problemer?
- Hvilke generative mekanismer på forskellige niveauer kan der peges på, i forhold til disse unges problemer udover sorg?
- Hvilke individuelle modvirkende mekanismer har betydning for sociale problemer hos disse unge?

Kapitel 2. Videnskabsteori

Vi vil her beskrive, begrunde og redegøre for vores valg af videnskabsteoretisk position. Herefter følger en kort indføring i hovedpunkterne for videnskabsteorien. Kapitlet afrundes med en beskrivelse af vores egen baggrund og forståelse.

Vi har i dette speciale valgt at anvende *kritisk realisme*, som videnskabsteoretisk udgangspunkt for vores undersøgelse af, hvilke sociale problemer unge i sorg oplever, og hvordan dette kan forklares ud fra et helhedssyn.

Begrundelse for valg

Ofte er samfundsvidenskaben blevet kritiseret for, ikke at kunne forklare mere end den gør om de fænomener, som studeres. Problemet er, at de fænomener, som samfundsvidenskaben kortlægger og observerer, indeholder mange komplekse mekanismer, som både påvirker og modvirker hinanden. Årsagen til den manglende forklaring, er, at samfundsvidenskaben ofte reducerer den social virkeligheds kompleksitet gennem dualismer og dikotomier som struktur – aktør og objekt – subjekt (Danermark 2005:346).

I samfundsvidenskabelige analyser er aktør og strukturspørgsmålet meget væsentligt, og afgørende i forhold til, hvor årsagen til de sociale problemer ligger. Normalt er videnskaberne delt mellem en række dualismer og dikotomier, som teori og praksis, struktur og aktør, det individuelle og det kollektive mv. Disse dualismer og dikotomier lader sig almindeligvis løses ved enten at anvende reduktionisme eller dekonstruktion. Kritisk realisme tilbyder et alternativ, i forhold til en mere nuanceret tænkning, hvor aktører og objektive strukturer spiller dynamisk og åbent sammen (Hansen et al. 2005:45,107).

Vores undersøgelse kan anskues ud fra flere forskellige metateoretiske standpunkter. Valg af standpunkt og standpunktets vægtlægning på bl.a. sociologiens dualismer og dikotomier, har afgørende betydning for undersøgelsens ontologiske og epistemologiske antagelser. Det klassiske spørgsmål; ” *Hvordan er virkeligheden beskaffen, og hvordan er vore muligheder for at nå frem til viden om den?* ” er et spørgsmål der må stilles, førend en undersøgelse kan påbegyndes. Besvarelsen af spørgsmålet indebærer valg, som influerer på undersøgelsens metode, teorivalg og slutresultat. Desuden er undersøgelsens fokusområde naturligvis af afgørende betydning for det metateoretiske standpunkt.

I denne undersøgelse af hvilke sociale problemer unge i sorg oplever, og hvordan dette kan forklares ud fra et helhedssyn, kan der anlægges forskellige fokusområder. Et muligt fokus for undersøgelsen kunne være et interaktionistisk perspektiv på samspil og interaktionen mellem de unge, deres netværk af venner/kammerater samt familien for herved at belyse, hvordan og på hvilke områder tabet kan føre til sociale problemer. Dette interaktionistiske afsæt ville fordre en fænomenologisk metodetilgang (epistemologi), hvor de unges subjektive tolkning og forståelse af interaktionen og problemerne er i fokus. Undersøgelsen ville da have et aktørperspektiv, hvor analysen vil udgå fra et mikro og/el. meso niveau. Ontologisk set er virkeligheden i et interaktionistisk perspektiv socialt konstrueret. Dette fokus ville have den konsekvens for slutresultatet, at de strukturelle betingelser der kan have indflydelse på belysningen af problemstillingen udelukkes. Herved hindres udfoldelsen af et helhedssyn der både rummer den objektive og den subjektive tilgang i forklaringen på, hvilke sociale problemer unge i sorg oplever. (Hutchinson & Oltedal 2006:94-97)

Ved at vælge kritisk realisme, som metateoretisk positionering, kan vi i undersøgelsen træde ud over et rent subjektivt perspektiv, hvilket er afgørende grundet problemformuleringens ønske om et helhedssyn på forklaringen af, hvilke sociale problemer unge der har mistet en forælder oplever. Hos kritisk realisme består virkeligheden ikke kun af individets subjektive observationer, men også et dybt og ikke direkte observerbart domæne. I Kritisk realisme er det de underliggende strukturer og mekanismer, der understøtter og forårsager disse fænomener, som skal frem i lyset. Herved medtages de strukturelle forhold der har indflydelse på forklaringen af, hvilke sociale problemer unge i sorg oplever. Gennem kritisk realisme er det således muligt at indfange den sociale verdens kompleksitet, som er afgørende for et helhedssyn. (Hansen et al. 2005:24, Danemark et al. 2003:47).

Kritisk realisme muliggør endvidere en inddragelse af teorier både om samfundet og individet, idet de opdeler den sociale verden i en aktør- og en strukturdel. Vi mener, at det er af afgørende betydning, at forstå og forklare de bagvedliggende mekanismer, som influerer på de sociale problemer unge oplever efter et forældertab. Det sociologiske perspektiv er et vigtigt og styrende element i vores problemformulering, metode, teorivalg samt analyse. Begrundelsen for valg af videnskabsteori er således baseret i et bredt sociologisk perspektiv.

Ved at inddrage teorier fra sociologiens verden kan vi supplere den psykologiske forskning der allerede findes på området, i en bredere og mere helhedsorienteret forståelse af de fænomener, som vi ønsker at studere i dette speciale.

Kritisk realisme som videnskabsteori

Ikke alle elementer af kritisk realisme, som fremkommer af nedenstående beskrivelse, vil indgå lige tydeligt i specialet, men de er medtaget i beskrivelsen her af hensyn til forståelsen af kritisk realismes udgangspunkt.

Kritisk realisme er en relativ ny retning indenfor videnskabsteori, som er opstået i 1970'erne med den engelske filosof Roy Bhaskar, som grundlægger. Udviklingen af kritisk realisme er sket som et radikalt og helhedsorienteret alternativ til positivismen. Kritisk realisme er kritisk overfor naiv empirisme og radikal socialkonstruktivisme. Bhaskars kritik af positivisme har grundlæggende rettet sig mod dens empiriske realisme, deduktion og forudsigelser. Til forskel fra relativisme, hævder den kritiske realisme, at der findes en virkelighed uafhængig af vores viden om den. Roy Bhaskar udviklede i 1975 'transcendental realisme' i *A Realist Theory of Science*, og efterfølgende kom 'The Possibility of Naturalism' i 1979. Disse to værker udgør tilsammen et samlet videnskabsteoretisk projekt (Andersen 2007:11,13 og Hansen et al. 2005:13).

I Kritisk realisme handler videnskaben om, at udforske virkelighedens dybder, og herved komme 'bagom'. Dette sker ved at blottlægge de mekanismer, som genererer de fænomener der studeres. Kritisk realisme har sin opmærksomhed på det, som producerer hændelser. For at opnå viden om disse bagvedliggende kausale mekanismer, er blikket derfor på mekanismerne og ikke på de empiriske iagttagede hændelser (Danermark et al. 2003:20)

Forklaringer ud fra kritisk realisme skal formå at komme 'bagom' det, som de unge har oplevet og beskrevet i undersøgelsen, for herved at kunne se det, som generer det oplevede, de sociale problemer.

Kritisk realisme anerkender, at sociale fænomener er meningsfulde, hvorfor mening helt nødvendigt skal forstås, den kan ikke tælles eller måles. Herved anerkender Kritisk realisme ligeledes, at der altid vil være en beskrivende og fortolkende del i samfundsforskningen. Uden de sociale aktørers egen forståelse af, hvad de gør, er det vanskeligt at foretage samfundsanalyser, herved betoner kritisk realisme det beskrivende element (Andersen 2007:24)

Kritisk realisme konstitueres i første omgang af et begrebspar, der består af henholdsvis det *intransitive* over for det *transitive* domæne. Det intransitive domæne er kritisk realismes ontologi. Det er den objektive virkelighed, der eksisterer uden for menneskets erfaring. Det er disse objekter, man i kritisk realisme forsøger at genere viden om. Det transitive domæne er kritisk realismes epistemologi, her findes den menneskeskabte viden, såsom teorier, paradigmer, begreber, data og analyser osv. der er tilgængelige på

et givent tidspunkt. (Hansen et al. 2005:22 & Danermark mf. 2003:50). Vores speciale og undersøgelse tager afsæt i det transitive domæne.

Domæner

Hos kritisk realisme eksisterer der både en virkelighed, som ligger ud for individets erfaringer, og en virkelighed, som er historisk og social. Kritisk realisme opdeler virkeligheden i tre ontologiske domæner; det *virkelige*, det *faktiske* og det *empiriske*. Det empiriske domæne indeholder erfaringer og observationer. I det empiriske domæne eksisterer vores forståelse, teorivalg samt vores empiri. Gennem de unges beskrivelser opnås viden om deres erfaringer og oplevelser i forbindelse med tabet af en forælder. Det faktiske domæne indeholder de fænomener og begivenheder, der eksisterer, uanset om de bliver erfaret eller ej. Det virkelige domæne indeholder de ikke direkte observerbare strukturer og mekanismer, der understøtter og forårsager de begivenheder og fænomener der indgår i det faktiske domæne. Virkeligheden består således ikke alene af observerbare begivenheder, men også et dybt og ikke direkte observerbart lag. I Kritisk realisme er det de underliggende strukturer og mekanismer, der understøtter og forårsager fænomener, som skal frem i lyset (Hansen et. Al. 2005:24 & Danemark et. al. 2003:47).

Strata

Hos kritisk realisme skal virkeligheden opfattes som stratificeret (lagdelt), ved at mekanismerne eksisterer i forskellige hierarkiske ordnede strata (niveauer) af virkeligheden. Niveauerne forudsætter hinanden, således at de underliggende niveauer altid er en forudsætning for overliggende niveauer. Virkeligheden er således opbygget af adskilte strata, som eksisterer i relation til hinanden. De nye strata indeholder egne emergente kræfter og mekanismer. (Andersen 2007:29f). Bhaskar forklarer dette med emergens-begrebet:

"Emergens refererer således til en situation, hvor kombinationen af underliggende niveauers mekanismer resulterer i fremkomsten af et nyt fænomen på et højere niveau, der altså har kausale potentialer og tilbøjeligheder, som ikke lader sig reducere til dets grundsten og som er kvalitativt forskelligt herfra. (Basskar 1997:113)" (Hansen mf. 2005:29,30).

Det sociale niveau inddeler kritisk realisme igen i to niveauer, et aktør- og strukturniveau. Kritisk realisme overskrider herved dualismen aktør og struktur, som almindeligvis ligger centralt i den moderne samfundsvidenskab. De ser disse som en slags niveauforskel. Ontologisk består den sociale verden af både objektive og subjektive aspekter, og herved formår kritisk realisme at bygge bro mellem de to divergerende tilgange. Strukturernes ses, som nødvendige for den sociale aktør, men konstituerer ikke aktøren, den giver aktøren visse muligheder og visse begrænsninger, samtidig med at den overlader noget til aktøren selv.

Disse strata og niveauer er vigtige elementer i helhedssyn på forklaringen af, hvilke sociale problemer unge der har mistet en forælder oplever. Det er ikke alene tabet, som begivenhed der har betydning, men også de strukturelle påvirkninger, der eksisterer i det omgivende samfund har indflydelse på og betydning for oplevelsen af sociale problemer hos de unge. Desuden har de unge selv, som aktør en stor betydning.

I den kritiske realismes ontologi spiller de sociale strukturer således en afgørende rolle, i forhold til forståelsen af, hvorfor sociale aktører handler som de gør. Samfundet eksisterer forud for mennesket, og er en vigtig betingelse for menneskets aktiviteter, men samtidig eksisterer samfundet ikke uafhængigt af menneskets aktiviteter. De har en afgørende rolle for opretholdelsen og transformationen af de sociale strukturer. Det er samfundsvidenskabens vigtigste rolle, at analysere de underliggende strukturer m.m., som understøtter og forårsager manifesterede sociale fænomener. Videnskaben kan derfor ikke reduceres til observationer af hændelser (Andersen 2007:38 f, 43 f, 84 ff & Danermark 2003:344).

Videnskabsteoretiske begrænsninger

Man kan kritisere kritisk realisme for udelukkende at ville forstå de bagvedliggende mekanismer, at den ikke ønsker at sige noget mere. Kritisk teori og Axel Honneth vil anfægte, at kritisk realisme ikke forholder sig til, hvordan noget 'bør' være, at kritisk realisme ikke udgår fra et normativt ståsted (Honneth 2003:11).

Sayer mener dog, i lighed med Bhaskar, at socialvidenskaben skal være kritisk overfor sine objekter, og at processen til forklaring og forståelse af sociale fænomener går gennem kritisk evaluering. Herved siger kritisk realisme, at social teori ikke altid er neutral, idet den kan rumme værdier og handlinger (Andersen 2007:43).

Vores fokus i undersøgelsen er ikke på hjælpen eller indsatsen i forhold til unge, der har mistet en forælder. Vi mener, at det først kræver en dybere og mere helhedsorienteret forståelse og forklaring af hvilke sociale problemer de unge i sorg oplever. Efterfølgende kan der med afsæt heri formuleres et normativt ståsted for hjælpen og indsatsen til unge, som har mistet en forælder.

Vores forforståelse

Hos kritisk realisme anerkendes det, at der altid foregår en fortolkning eller hermeneutisk dimension i samfundsvidenskaberne, idet sociale fænomener i sig selv er meningsfulde, hvor mening må forstås, den kan ikke måles eller tælles. Her afviger samfundsvidenskaben fra naturvidenskaben i forhold til fortolkende forståelse (Sayer 2000:17), hvor det hermeneutiske princip tillades. Begreber og teorier henviser i høj grad til de der eksisterer i aktørernes livsverden (Andersen 2007:24)

Vores egen livsverden, som studerende og erfaringer fra praksis, har således en afgørende betydning i forhold til de valg vi træffer i forbindelse med specialet og selve undersøgelsen. Vi vil derfor kort redegøre for vores baggrund, så læseren kan få et indblik i vores respektive livsverden.

Vi er uddannet henholdsvis socialrådgiver i 2006 og socialformidler i 2001. Efter endt uddannelse har vi haft beskæftigelse inden for børne- og familieområdet, som sagsbehandlere, hvor igennem vi har gjort os nogle erfaringer i det praktiske arbejdet med udsatte børn, unge og familier i flere forskellige kommuner. Vores socialfaglige uddannelse har ansporet et helhedssyn i forståelse og forklaringen af sociale problemer, som vi er påvirket af i vores problemforståelse og problemformulering.

Vi har ydermere, som mennesker, hver vores unikke opvækst, baggrund og erfaringer, herunder erfaringer med livstruende sygdom og betydningsfulde tab inden for familien.

Kapitel 3. Teori og Metode

I dette kapitel vil vi redegøre og begrunde vores teoretiske og metodiske valg, som udgør rammen for undersøgelsen og analysen af, hvilke sociale problemer unge i sorg oplever, og hvordan dette kan forklares ud fra et helhedssyn. Der gives endvidere en kort indføring i de valgte teorier og perspektiver. I vores metodeafsnit beskriver og begrunder vi vores valg af metode, herunder dataindsamling og databearbejdning. Kapitlet afrundes med en analysestrategi, hvilket ovenstående valg og begrundelser fører os frem til.

Målet er gennem vores empiri, at identificere og diskutere sociale problemer hos målgruppen, og på baggrund heraf forklare vores fund ud fra et helhedssyn.

Diskussionen omhandler både et belastnings- og et mestringsperspektiv, for herved at nuancere diskussionen mest muligt. Hvorfor vi på den ene side inddrager teorier om sociale problemer, hvor igennem der er fokus på de unges sårbarhed og risici. Og på den anden side inddrager vi teori, der har fokus på de unges ressourcer, styrke samt mestring af tabet. Derudover inddrager vi i begge perspektiver teori om unge i senmoderniteten, hvilket har fokus på struktur og kontekst. Vi anvender dette i en diskussion af samfundets betydning og påvirkning af styrker og svagheder hos nutidens unge.

Teorier om sociale problemer

Vores problemformulering og undersøgelse har fokus på sociale problemer, hos unge der har mistet en forælder. Udgangspunktet for hvorledes man definerer og beskriver et socialt problem afhænger af det perspektiv, som danner grundlag (Meeuwisse & Swärd 2004:47). Disse perspektiver præges af de samme dualismer og dikotomier, som også gør sig gældende på det metateoretiske niveau. Det er således ikke givet, hvad der skal forstås, som sociale problemer (Andersen 2007:84)

Som Anna Meeuwisse og Hans swärd skriver i "Perspektiver på sociale problemer", så eksisterer der ikke noget entydigt svar på spørgsmålet om, hvad er et socialt problem? (Meeuwisse & Swärd 2004:19).

Vores definition af et socialt problem tager afsæt i vores videnskabsteoretiske position, kritisk realisme.

Inden for kritisk realisme, er der ikke udarbejdet en egentlig teori om sociale problemer, men de 'arbejder' med en moderat version af objektivismen, hvor de antager, at den sociale virkelighed både er sammensat af objektive og subjektive aspekter, hvor disse betinger og påvirker hinandens eksistens (Andersen 2007:86). Samfundet (strukturen) betragtes, som reelt eksisterende, hvor samfundet påvirker individet, og hvor individets handlinger har indvirkning på samfundet. De sociale problemer er således objektivt eksisterende, uanset om de er beskrevet eller observerede (Andersen 2007:84).

I tråd med kritisk realisme, indgår der i valg af teoriramme både teorier der har fokus på strukturen og på individet, for herved at inddrage begge perspektiver i forklaringen af de sociale problemer, hos unge der har mistet en forælder.

Vi har ud fra vores forskningsvandring identificeret forskellige emner i forholdt til, hvilke vanskeligheder forskningen hidtil har beskrevet hos gruppen af unge der har mistet en forælder. Disse emner omhandler ensomhed, isolation og afvigelse. Vores valg af teorier om sociale problemer, er baseret i disse emner, hvor vi har valgt at trække på et behovs- og et afvigerperspektiv. Disse teorier tilbyder forskellige anskuelser og forklaringer på de unges vanskeligheder ud fra forskellige niveauer.

Behovsteori og afvigerteori er på flere områder to meget forskellige teoretiske perspektiver, idet der eksisterer store forskelle i opfattelsen af de sociale problemer mellem den amerikanske afvigersociologiske og strukturfunktionalistiske synsvinkel, i forhold til det mere behovsorienterede skandinaviske velfærdsperspektiv. Disse forskelle kan forklares ud fra forskelle i samfundsudviklingen i Europa og USA, særligt i den politisk og ideologisk, hvilket har haft konsekvenser for den sociologiske teoriudvikling. Men de to teorier ligner også hinanden idet de begge er objektivistiske makrosociologiske teorier, der implicit eller eksplicit angiver idealtilstande (Meeuwisse 2006:70,80).

Gennem behovsteorien søger vi at identificere, hvilke manglende behovstilfredsstillelse der fremkommer hos de unge, som har mistet en forælder, og hvilke konsekvenser dette har for de unge. Dog kan behovsteorien ikke forklare, hvorfor de unge får sociale problemer. Vi anvender derfor behovsteorien til at systematisere vores fund og begreber i forhold til, hvilke manglende behovstilfredsstillelse de unge giver udtryk for i undersøgelsen.

Gennem afvigerteorien søger vi at identificere et eventuelt krydspres mellem normer og kulturelle mål hos gruppen af unge der har mistet en forælder, og hvorvidt dette kan føre til sociale problemer gennem 'afvigende adfærd'. Her er vores udgangspunkt, at der eksisterer særlige behov, idealer, normer og værdier for unge i samfundet der gør sig gældende, knyttet til livsfase og ungdomskultur.

Behovsteori

I diskussion af, hvilket sociale problemer de unge oplever i forbindelse med tabet af en forælder trækker vi på forskellige opfattelser indenfor behovsteori. Gennem behovsteorien søger vi at identificere manglende opnåelse af behovstilfredsstillelsen, hos unge med et forældertab.

Inden for behovsteorien eksisterer der forskellige opfattelser af begrebet behov. Et afgørende skel i denne diskussion er dikotomierne mellem individ/samfund eller aktør/struktur (Juul 1996:34) Er individet noget i sig selv med universelle gyldige behov ud fra Maslows teori om basale menneskelige behov? Eller opfattes behov, som objektive og påvirket af samfundsmæssige forhold, hvor individet ikke er noget i sig selv, men et produkt af de sociale systemer de begår sig i f.eks. familien, venner og skolen. (Juul 1996:8,34).

Helt i tråd med vores videnskabsteori, kritisk realisme, forsøger vi at overskride disse dikotomier, ved at inddrage begge perspektiver i undersøgelsen.

Når vi trækker på begreber om behovstilfredsstillelse (eller mangel herpå), er vores fokus på behov hos ungdommen. Vi anser at unge naturligvis på mange områder har de samme behov og værdier som alle andre mennesker, men samtidig er ungdommen en fase i livet, hvor der kulturelt, socialt og psykologisk også gælder behov og værdier, som er enten specifikke for aldersgruppen, eller har større vægt på det givne tidspunkt, end for andre mennesker.

Vi har i vores behovsteoretiske ramme valgt at referere til; Maslow, Allardt samt Juul

Abraham Maslow

Abraham Maslow (1908-1970) opstiller en hierarkisk orden for universelle menneskelige behov, hvor tilfredsstillelsen af behov forudsætter tilfredsstillelse af et lavere niveau. Maslow opererer i alt med 5 basale behov, som han finder styrende for den menneskelige adfærd;

Nederst i hierarkiet er de fysiologiske behov placeret, de omhandler mad og drikke samt bolig. Herefter føler behov for sikkerhed og tryghed, hvilket indeholder stabilitet og beskyttelse. Derefter kommer behov for kærlighed og nære relationer, herunder familie og venskabs relationer. Og herefter behovet for anerkendelse og respekt, herunder selv respekt og anerkendelse fra andre. Til slut behovet for selvrealisering, mulighed for udfoldelse og udnyttelse af muligheder.

Herved angiver Maslow rækkefølgen på, hvornår behov opstår og skal tilfredsstilles. Maslow angiver endvidere, at disse behov er universelle og basale, hvorfor de er mål i sig selv, og at manglende

behovstilfredsstillelse vil føre til menneskelig lidelse. Maslow finder, at tilfredsstillelse er kulturelt afhængig (Maslow 1954)

Maslow opererer endvidere med et behov for mening, som ikke indgår i hierarkiet. Dette behov omhandler individets behov for forståelse og tolkning af omverden (Juul 1996:51).

Allardt

I det skandinaviske velfærdsperspektiv betragtes sociale problemer, som fravær af velfærd, og udgangspunktet er normer om det gode samfund, hvor der er stor velfærd i form af materielle, sociale og psykiske ressourcer. Teorier om sociale problemer i Skandinavien har fulgt velfærdsstatens udvikling. Den finske sociolog Erik Allardt (1925 -) er forgangsmand for udvikling af teoretiske begreber omkring skandinavisk behovsteori, hvor sociale problemer i vid udstrækning ses, som manglende behovstilfredsstillelse materielt, socialt og psykisk (Meeuwisse 2004:76 og 2006:75)

Allardt fremstiller velfærd som behovstilfredsstillelse, ud fra termerne *at have* (materielle behov samt behov for godt helbred, uddannelse, beskæftigelse m.m.); *at elske* (behov for nære relationer, familie venner m.m.) og *at være* (behov for 'personlig udvikling', politisk indflydelse mm.). Udgangspunktet er individets behovstilfredsstillelse gennem de ressourcer individet har til rådighed, samt gennem individets relationer til andre. Betydningen af de sociale strukturer betones ligeledes, i forhold til deres påvirkning og betydning for individets behovstilfredsstillelse og værdifastsættelse (Allardt 1975:26,27,36).

Allardt anvender 12 komponenter, inddelt i 3 kategorier:

1. At have: (fysiske behov); indkomst, bolig af en vis standard, arbejde, helbred, uddannelse.
2. At elske: (socialt netværk); kammeratskabsrelationer, lokale kendskaber, familiefællesskab, Venskabsforbindelser.
3. At være: (personlig udvikling); anseelse og prestige, uerstattelighed, politiske ressourcer, Interessante fritidsaktiviteter ((at gøre) (Allardt:1975:36)

Allardt mener ikke, at behovsbegreberne har universel gyldighed. Han finder, at behov altid er historisk og kulturelt bestemt, hvor behovsdebat er et udtryk for skiftende værdier (Juul 1996:37). Behov er ikke bare et kulturelt relativt begreb, men også individuelt, ved at individet selv bestemmer, hvilke behov det har (Juul:1996:8).

Juul

Her hjemme har Søren Juul gennem sin forskning bidraget med vigtige elementer til en mulig teori om sociale problemer. Ud fra Juuls opfattelse i "Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund" er det vigtigt i forståelsen af, hvad der er styrende for individets behov, at koble den psykologiske og samfundsvidenskabelige forståelse (Juul 1996:9).

Søren Juul finder ligeledes, at mennesket har nogle grundlæggende behov, der i højere eller mindre grad må opfyldes, for at mennesket kan udvikle sig (Juul 1996:60). Han har endvidere udformet en hypotese om menneskets basale behov og muligheder, hvilket kan anvendes, som en standard for det gode samfund.

Disse behov er;

Fysiologiske behov, behov for spontanitet og sanselighed samt for autonomi og udnyttelse af medfødte kapaciteter for at bruge sig selv i fællesskab med andre. Behov for deltagelse i sociale livsformer. Behov for respekt og anerkendelse. Behov for kærlighed og intime relationer. Behov for mening, sikkerhed og tryghed (Juul 1996:12,60).

Disse behov skal tilsammen ses, som udtryk for en normativ standard for "det gode samfund" samt almene menneskelige rettigheder, hvor manglende opfyldelse medfører psykisk sårbarhed. Psykisk sårbarhed kan medføre reduktion i individets mulighed og evne for opnåelse af behovstilfredsstillelse (Juul 1996:12). Hos Juul er det afgørende at operere med en forestilling om universelle menneskelige behov og muligheder (Juul 1996:35).

Søren Juul taler endvidere om, at ændringer i samfundsudviklingen har påvirket behovsopfyldelsen via en betoning af det individuelle frem for det kollektive. Juul henviser bl.a. til Anthony Giddens, som finder, at der er sket en opløsning af tidligere tiders social fællesskaber i det moderne samfund. Giddens taler f.eks. om, at fællesskabet ikke længere er noget man fødes ind i, men noget individet selv må skabe. Herved stilles der større krav til den enkelte, hvilket kan medføre øgede muligheder eller sårbarhed. (Juul 1996:14,15)

Kritik af Behovsperspektivet

Generelt for behovsperspektivet er det gældende, at der ikke eksisterer forklarende eller generative mekanismer, hvorfor det kan være vanskeligt at forklare, hvorfor mangeltilstande og sociale problemer opstår. Behovsteorien kan benyttes til at analysere, hvad behovstilfredsstillelse er, sammenligne velfærd samt til fastsættelse af en standard for det gode samfund.

Behovsperspektivet falder lidt udenfor i forhold til vores videnskabsteoretiske valg, kritisk realisme, hvor fokus netop er på de generative mekanismer. Men behovsperspektivet lever derimod op til vores metodekrav om at anlægge et helhedssyn, idet der i dette perspektiv medtages et bredt fokus på behovsopfyldelse af både materielle, sociale og psykiske forhold.

For at imødekomme ovenstående kritik af behovsperspektivet har vi derfor valgt, at supplere med en anden teori om sociale problemer, Robert K. Mertons anomiteori, som dels har større fokus på generative mekanismer, og dels kan anvendes til at forklare ændringer i adfærd hos de unge.

Afvigerteori

Vi anvender Mertons anomiteori i en diskussion af, hvorvidt de unge efter et forældretab får sociale problemer og i så fald hvilke. Vi anvender Merton konkret til at identificere og forklare eventuelle ændringer i de unges adfærd efter tabet af en forælder, hvor deres ændrede adfærd kan forklares ud fra et krydspres mellem normer og kulturelle mål hos gruppen af unge der har mistet en forælder, og mellem deres venner eller klassekammerater. Afvigelsen kan fremtræde i to former, idet den både kan opleves af de unge selv (en subjektiv oplevelse) og afvigelsen kan fremtræde synligt i forhold til gældende normer i samfundet. Udgangspunktet er, at der hos unge eksisterer særlige behov og normer der gør sig gældende, knyttet til livsfase og ungdomskultur.

Vores måde at anvende Mertons begreber om kulturelle mål og værdier, kontra mulighed for at opnå disse, vil især være med fokus på værdier og normer på mesoniveau, indenfor familier og ungdomsfællesskab. Der sker en markant socialisering igennem netværk med jævnaldrende, hvor der udvikles og afprøves kollektive idealer, mål og værdier (Clinard 2003:127, Jones 2009:69). Uanset de unges individualiseringsproces, spiller familien fortsat en betydningsfuld rolle hos de unge. Merton finder, at forældres forventninger og ambitioner omkring, hvilke værdier der er eftertragtede overføres til deres børn, og at disse påvirkninger har stor betydning for de unges valg og handlinger. Disse forventninger og ambitioner, omhandler ofte det de voksne ikke selv nåede, og at barnet helst skal nå længere end dem selv *"The projection of parental ambitions onto the child is also centrally relevant to the subject in hand"* (Merton 1968:213)

Den amerikanske sociolog Robert K. Merton (1910-2003) tilhører den strukturfunktionalistiske skole, hvor samfundet ses, som et ligevægtssystem der er karakteriseret af konsensus og normalitet. De sociale

strukturer medfører, at 'almindelige' mennesker har de samme værdier, og følger de samme normer i samfundet. Stabilitet er normen og afvigelser ses, som objektivt eksisterende tilstande, der er forårsaget af defekter ved individet eller systemet og opfattes, som brud på den sociale orden (Meeuwisse 2006:70,75).

Styrken hos Merton skal findes i hans sigte mod, at forklare eller forstå de forhold, der skaber problematiske adfærd eller tilstande hos mennesker. Merton ser de generative mekanismer iboende i mennesket og i strukturer. Merton definerer eksistensen af et socialt problem, som at; *"a social problem exists when there is a sizeable discrepancy between what is and what people think ought to be"* (Merton 1976:7)

Anomi

Teori om afvigende adfærd forklarer, hvordan nogle grupper i samfundet bliver afvigende og dysfunktionelle i forhold til normen. De afvigende ses, som 'blokerede' fra at opnå det, der anses for værdifuldt (socialt, kulturelt og materielt), og der kan derved opstå *anomi*. Merton forklarer begrebet *anomi*, som 'normløshed' og et sammenbrud, der opstår når der er adskillelse mellem kulturelle normer, og medlemmer af en gruppes socialt strukturerede kapacitet (Merton 1968:148). Kernen i Mertons teori er, at der på den ene side eksisterer et pres på individet for at opnå målene, og på den anden side eksisterer der et pres i forhold til socialt strukturerede ulig muligheder for opnåelse af målene. Dette krydspres på individet mellem det kulturelle pres og de legitime muligheder fører ifg. Merton til afvigelse (Merton 1968:187). Hos Merton skal forklaringen således findes på det strukturelle niveau.

Merton deler den sociale virkelighed op i dels kulturel struktur, og dels social struktur. Den *kulturelle* struktur er organisering af normative værdier om adfærd, som er fremherskende i et samfund. Den *sociale* struktur består af institutionelle normer, som definerer og regulerer acceptable måder at opnå de kulturelle mål på (Merton 1968:190).

Tilpasningsformer

For at illustrere hvordan individet tilpasser sig dels i forhold til de kulturelle mål, og dels til de ikke normbrydende institutionaliserede midler at opnå dem på, anvender Merton 5 'adaptionmodes';

konformitet (individet accepterer mål og midler), *innovation* (individet accepterer mål, men anvendelse af illegitime midler), *ritualisme* (individet opgiver de kulturelle mål, men accept af midler), *tilbagetrækning* (individet afviser både mål og midler) og *oprør* (individet afviser mål og midler, til fordel for udvikling af nye) (Merton 1968:194).

Kritik af Merton

Merton kan kritiseres for, at han alene har fokus på de tilstande, der af *omgivelserne* opfattes som problematiske, hvilket har den konsekvens, at det alene er det, som forstyrrer samfundsorden, der er i fokus. Herved er der risiko for, at de sociale problemer alene bliver en ideologisk spejling af normer og værdier i de dominerende klasser, og ikke et spørgsmål om uacceptable tilstande i samfundet.

Antonovsky - Den Salutogenetiske model

Vi inddrager endvidere teori, der modsat har fokus på de unges styrke og ressourcer, herunder mestring. Hvilket bidrager med forskellige forklaringer på, hvordan og hvorfor nogle bedre end andre klare at miste en forælder.

Gennem Antonovsky inddrager vi mestring, hvor vi opfatter begrebet om oplevelse af sammenhæng (på engelsk "sense of coherence", forkortet SOC), som et handlebegreb, der danner grundlag for, hvordan mennesker handler i deres livssituation og i forklaring af, at nogle klare livets vanskeligheder bedre end andre. Vi søger at identificere de strategier, som de unge anvender i forhold til at klare forældertabet, finde mening og komme videre i livet.

Vi har valgt, at trække på nogle af de grundlæggende begreber hos Aaron Antonovsky for herved at kunne forstå og forklare de unges styrker, ressourcer og deres handlinger i forbindelse med tabet af en forælder. I sin forklaring af de unges mestring vægter Antonovsky de oplevelser og erfaringer, der gøres tidligt i livet i familien.

Aaron Antonovskys (1923-1994) har på baggrund af mange års forskning i, hvordan mennesker med en meget høj stressbelastning overlever og klarer sig godt, udviklede den Salutogenetiske⁴ model. Et perspektiv på sygdom og sundhed, hvor tankegangen er stærkt mestringsorienteret. Den Salutogenetiske model har sit fokus på kilder til sundhed (Gjærum et al. 2000:33. Antonovsky 2008:13)

Antonovsky finder, at "*stressfaktorer er allestedsnærværende i menneskets eksistens*", men det afgørende for, hvordan mennesker håndterer disse stressfaktorer, er, oplevelsen af sammenhæng i sit liv. I begrebet

⁴ Salutogenese stammer fra det lainske ord salus og betyder sundhed eller belevendende. Ordet genesis er græsk og betyder tilblivelse eller oprindelse (Gjærum 2000)

'Sence of coherence' indgår der tre sammenhængende komponenter: begribelighed, håndterbarhed og meningsfuldhed (Antonovsky 2008:12,15,33 og Gjørum et al. 2000:139)

Antonovsky opfatter begrebet "sence of coherence", som en global indstilling (Antonovsky 2008:37), vi vælger at trække på Antonovsky ud fra et individniveau, idet handlebegrebet har fokus på den subjektive oplevelse af sammenhænge hos individet.

Begrebet - Sence of coherence - opnås gennem en følelse af:

- Begribelighed; Hvorvidt man opfatter de stimuli, man konfronteres med i det indre eller ydre miljø, som kognitivt forståelige, som ordnet, sammenhængende, struktureret og tydelig information. Henviser til det bevidste. (Antonovsky 2008:35)
- Håndterbarhed; Hvorvidt man oplever, at der står ressourcer til ens rådighed, der er tilstrækkelige til at klare de krav man bliver stillet over for. Til ens rådighed henviser her til ressourcer man selv har kontrol over eller at de kontrolleres af en legitim anden. Uheldige ting sker i ens liv, men man ser ikke sig selv som et offer, man kan håndtere situationen. Henviser til det kognitive/handling (Antonovsky 2008:36)
- Meningsfuldhed; Hvorvidt man føler, at livet er forståeligt rent følelsesmæssigt. Vanskelige situationer ses som en udfordring, hvor man er besluttet på at finde en mening og gøre sit bedste for værdigt at klare sig igennem den. Henviser til det følelsesmæssige (Antonovsky 2008:36)

Jo højere følelse af sammenhæng man har i sit liv, jo sundere er man, fordi det giver en robusthed til bedre at tackle de udfordringer og knubs livet giver.

Ungdom i senmoderniteten

I det følgende vil vi bevæge os ind på begrebet ungdom og på unges liv i senmoderniteten. Formålet er, at sætte fokus på ungdommens særlige sociale position, og at forstå den strukturelle kontekst unge lever under i dag.

Teorier om ungdom, identitet og senmodernitet, bidrager til vores undersøgelse med et fokus på ungdommens ændrede vilkår, herunder øgede krav til selvstændiggørelse.

Afsnittet rummer en kortfattet redegørelse for den historiske udvikling i ungdomsbegrebet, samt forskellige teoretiske perspektiver på begrebet. Dernæst vil afsnittet koncentrere sig om bud på senmodernitets indflydelse på unges liv –herunder individualisering og relationers betydning for socialisering og identitetsdannelse.

Vi vil i analysedel 2 bruge teori om unge i senmoderniteten, til at identificere ressourcer og sårbarheder i forhold til oplevelsen af sociale problemer hos vore informanter.

Sociologiske perspektiver på begrebet ungdom

Iflg. ungdomsforsker og professor Jones i sociologi ved Keele University i England er begrebet 'ungdom' især opstået, som et produkt af sociale og uddannelsesmæssige reformer i forbindelse med udviklingen af den kapitalistiske velfærdsstat, men primært i det 20 århundrede (Jones 2009: 1ff). Der har været/er mange akademiske debatter om hovedperspektiver på ungdom, alt afhængigt af skiftende historiske og sociale kontekst, og om fokus er på livsfase, generation, social klasse, køn eller individer (Jones 1009:11). En fortløbende debat er struktur/ agensdebatten, som drejer sig om, i hvor høj grad unge er frie til at vælge deres liv som autonome individer, og i hvor høj grad de er under indflydelse af kræfter hidrørende fra samfundets strukturer og institutioner (Jones 2009:6).

Der findes især to typiske former for beskrivelse af ungdom . Den ene fremstiller unge, som værende anderledes i deres værdier end voksne, hvor deres værdier bliver pejlemærker for fremtidens udvikling (Christensen 1994:178). Den anden fremstiller ungdommen, som en overgangsfase, denne overgangsfase indikerer, at der er tale om en eksperimenterende og afklarende periode. Ungdomslivet er en livsfase, hvor man afprøver forskellige livsstrategier - søger efter sig selv og det der er meningsfuldt (Willer & Østerfaard 2001:15).

Historisk har der ikke været et ungdomsbegreb i særlig mange år. I middelalderen eksisterede det ikke – børn blev absorberet i de voksnes verden i en meget tidlig alder. Senere var ungdom associeret med evnen til at være selvforsørgende og ansvarlig for andre, men ikke som sådan skilt ud fra de voksnes verden (Jones 2009:2). I vores tid er spørgsmålet om afhængighed fra forældre dobbelt. På den ene side ses unge som mindre afhængige af deres forældre end tidligere, på den anden side er ungdommen for mange unge blevet strakt 'ud' over en længere periode, idet mange er under uddannelse i mange år, og er længere tid om at etablere sig med egen familie.

Især op gennem 60'erne og 70'erne har synet på, og forståelsen af, ungdommen ændret sig, og der er fremkommet nye sociologiske perspektiver på ungdommens periode, hvor unge betragtes, som en særlig gruppe i samfundet, med kulturelle kendetegn der adskiller sig fra børn og voksne.

Det senmoderne samfund og de unge

I 70'erne var den tyske kulturforsker og professor ved institut for pædagogik i Hannover, Thomas Ziehe, foregangsmand for begrebet 'den nye ungdom'. Ziehe havde fokus på hvordan samfundsudviklingen i kapitalistiske vestlige samfund, har betydet radikale forandringer af tidligere tiders livsværdier, normer og traditioner på områder som bl.a. religion, familieliv, seksualmoral, generations- og kønsroller (Ziehe og Stubenrauch 2008:24f). Konsekvensen har været en 'kulturel frisættelse' af unge, som betyder, at ungdomsbegrebet på en og samme tid er blevet udgrænset og integreret i samfundet (Ibid:44). Unge menneskers liv er i stigende grad er præget af egne valg af livsveje, da der ikke længere er de samme traditioner at støtte sig til. Subjektivitetens betydning er afgørende, identitet er ikke længere noget man 'overtager' eller som er givet, den skal skabes af individet selv (ibid:30), og der er således øgede krav om at være ansvarlig for sig selv, og til at være i stand til at blive til 'nogen og noget' (ibid:36). Refleksivitet og selvbevidsthed, er i højsædet for den unges udvikling (ibid:88).

I senmoderniteten sættes den kulturelle frigørelse yderligere på spidsen, hvor fællesskabsdimensionen, som baggrund for fælles mening smuldret, og individet er blevet den centrale enhed (Krange og Øia 2007:27). Det senmoderne samfund er derfor stærkt individualiseret og samfundets institutioner har mistet grebet om folks liv – især unges liv. Familieformer er ændrede og svækkede, og der er helt nye præmisser for opvækst, socialisering og identitetsdannelse. For specielt unge mennesker, betyder det at leve i et individualiseret samfund store udfordringer i form af færre faste orienteringspunkter. Der er et svagere normtryk omkring hvad man skal gøre, og ligeledes færre retningslinier fra internaliseret kultur. Individualisering giver frihed, men indebærer også, at den enkelte unge er meget overladt til sig selv (ibid 34-37).

Identitet og relationer

I senmoderniteten er begrebet 'kollektiv identitet' bragt på banen, hvor unge i stigende grad tilhører 'peer groups'⁵, som er primær kilde til socialisering og identitetsdannelse. De unge gennemgår i ungdomsårene

⁵ En 'peer group' er en gruppe mennesker med nogenlunde samme alder, social status og interesser (Wikipedia)

en individualiseringsproces, hvor de bliver mindre og mindre afhængige af deres forældre. Samtidig får gruppen af kammerater større og større betydning for deres udvikling. De unge socialiseres gennem deres netværk, der er en høj grad af afprøvning af normer, roller og værdier. Hvor socialt tilhørsforhold før var af afgørende betydning for den unges fremtid, betones nu den unges tilhørsforhold til skiftende grupper, 'peer groups' eller 'neotribes' hvor kollektive idealer, mål og værdier udvikles indenfor gruppen. Det er i 'neo-triben' at den unge finder social støtte og gennemgår identificeringsprocesser (bl.a. sexuel, politisk og professionel identitet)(Jones 2009:69).

Identitet, som et relationelt begreb, er dog også til diskussion i det senmoderne samfund. Sociologerne Giddens, Beck og Bauman er enige om, at identitet også i høj grad er et individuelt, refleksivt projekt (Krange og Øia 2007:152). Bl.a. Beck peger med teorier om 'Risikosamfundet' på, at fragmenteringen af etablerede strukturer i samfundet betyder, at individuelle sociale roller ikke længere er klare, individet skal refleksivt selv konstruere dets biografi (Jones 2009:26).

Begrebsafklaring

Sorg og sorgprocesser

Sorg defineres psykologisk, som en følelsesmæssig situation, der alt efter kultur og historie opfattes forskelligt. Sorg er ikke en sygdom, men en proces, der igangsættes af et tab, ofte dødsfald, skilsmisse eller andre eksistentielle ændringer. Sorg ses, som en umiddelbart forståelig, reaktion på oplevelsen af smerte efter et tab (Cullberg 1999:307-308).

I forhold til sorgprocesser, eksisterer der i litteraturen forskellige definitioner, alt afhængig af det teoretiske afsæt. En vinkel rummer en lineær tænkning i sorgopgaver, hvor sorgprocessen opfattes som tidsafgrænset. Dette syn på sorg eksisterer hos den norske psykiater Johan Cullberg, der inddeler sorgprocessen i fire faser; chokfase, reaktionsfase, reparationsfase og nyorienteringsfase, som skal gennemføres fortløbende. Sorgprocessen har hos Cullberg en tidsmæssigt varighed på ca et år (David-Nielsen & Leicks 1999:16).

Andre ser mere sorgen, som en cirkulær og dynamisk proces. Bl.a. Marianne David-Nielsen og Nini Leicks. De to arbejder ligeledes ud fra fire opgaver i sorgprocessen; Første opgave er, at acceptere at tabet er en realitet. Anden opgave er at gå ind i sorgens følelser. Tredje opgave er at tilegne sig nye færdigheder og fjerde opgaver er at reinvestere sin energi på en ny måde. Men David-Nielsen og Leicks ser opgaverne, som vævet ind i hinanden, hvor sorgarbejdet gentages flere gange på forskellige niveauer. *"Man arbejder med alle opgaverne på forskellige niveauer igennem hele sorgforløbet"*. Sorgprocessen har her ingen tidsmæssig afgrænsning. (Davidsen-Nielsen & Leicks 1999:39,43)

En tredje (og nyere) vinkel på sorg, har Margaret Stroebe og Henk Schuts i deres to-sporsmodel. Stroebe og Schuts opfatter sorgprocessen, som et forløb der svinger mellem to spor af opgaver. Det tabsorienterede spor, som indeholder følelser og tanker der er direkte relaterede til tabet. Og det genopbygningsorienterede spor, som handler om, at finde sig til rette med følgerne af, at den afdøde ikke længere er en del af livet. Stroebe og Schuts bryder endvidere med tidligere forskning på området, idet båndene til den afdøde både kan slippes, fortsætte eller omformuleres. Båndene til den efterladte skal således ikke nødvendigvis brydes, den efterladte kan have den døde med sig videre i livet. I to-sporsmodellen opereres der ikke med en tidsafgrænsning på sorgprocessen (Bache & Engelbrekt 2008 ; Stroebe et al. 1999).

Unge & Sorg henviser både til David-Nielsen og Leicks samt til Stroeb og Schuts definitioner på sorgprocesser i deres tilgang til unge, som har mistet en forælder. De opererer ligeledes ikke med en tidsafgrænsning af sorgprocessen, men oplyser at sorgprocessen, ud fra deres erfaring, ofte tager meget længere tid end omgivelserne forestiller sig (Bache & Engelbrekt 2008). Vi har valgt, at tage del i Unge & Sorgs delte definition af en sorgproces, samt en ikke- tidsafgrænsede opfattelse af processen.

Metode

Vores speciale bygger på kritisk realisme, som videnskabsteoretisk orientering, hvorfor vores metode valg skal være i overensstemmelse hermed. Inden for kritisk realisme eksisterer der stor åbenhed i forhold til hvilken metodologi, der anvendes. Den metode der findes bedst egnet er at foretrække (Danermark m.fl., 2003: 269).

Vi har valgt at benytte os af det kvalitative forskningsinterview, som metode. Dette valg er baseret i kritisk realismes betoning af, at sociale fænomener er meningsfulde, hvor mening helt nødvendigt skal forstås, den kan ikke tælles eller måles.

Den kvalitative interviewform er karakteriseret ved, at være en metode der systematisk indhenter oplysninger om de interviewedes livsverden, med henblik på at fortolke betydningen af de beskrevne fænomener, gennem spørgsmål fra interviewer.

”Det kvalitative forskningsinterview forsøger at forstå verden ud fra interviewpersonernes synspunkter, udfolde den mening, der knytter sig til deres oplevelser, afdække deres livsverden forud for videnskabelige forklaringer” (Brinkmann og Kvale 2009:17).

Kritisk realisme betoner det beskrivende element i samfundsforskningen, idet de sociale aktørers egen forståelse af, hvad de gør, er grundlæggende for samfundsanalyser (Andersen 2007:24). Dette betyder, at vi i vores metode har lagt vægt på de unges subjektive beskrivelser af deres oplevelser af i forbindelse med forældretabet.

Det kvalitative interview er en intersubjektiv og social erkendelsesproces, hvor den interviewede og interviewer er fælles skabere af viden (Brinkmann og Kvale 2009:34) Kritisk realisme anerkender, at mening i den sociale verden må forstås, og at der er en hermeneutisk dimension i samfundsvidenskaberne, som har forbindelse til aktørers forståelse af deres livsverden.

Gennem det kvalitative interview får vi mulighed for at opnå indsigt i de unges subjektive oplevelse af de vanskeligheder, konsekvenser og handlinger tiden efter tabet af en forælder har medført for de unge. Vi kan således opnå information om de temaer, som er relevante og bestemt på baggrund af problemstillingen. Kvale finder, at man gennem det kvalitative interview kan indfange aspekter som, livsmod, mening, sensitivitet, hvilket alle er aspekter vi ønsker at indfange i vores undersøgelse.

De beskrivelser der frembringes i det kvalitative interview, kan kobles til vores videnskabsteori, hvor beskrivelser af fænomenerne danner grundlag for de mønstre, som er afgørende for analysen.

Helhedssyn

Helhedssynet indgår, som et vigtigt element i vores problemformulering, i forhold til forklaringen af de sociale problemer unge der har mistet en forælder efterfølgende oplever.

Vores valg af helhedssynet, som metode, begrundes ligeledes i vores videnskabsteoretiske position, kritisk realisme. Denne vægter og inddrager både aktør, struktur samt forskellige niveauer i forklaringen. Vi finder helt i tråd med kritisk realisme, at det mest frugtbare helhedssyn opnås ved at kombinere aktør og struktur forholdet. Aktørperspektivet dækker her over vægtning af aktørernes værdier, livsverden, tanker og motiver mv. I strukturperspektivet indgår strukturelle forhold der har indflydelse på individets handlinger, såsom samfundsmæssige belastninger, påvirkninger samt de muligheder disse giver individet for at handle.

I praksis eksisterer der mange forskellige helhedssyn (Guldager 2005:47). Vi referer i specialet til helhedssynet på to forskellige måder, hvor den ene tilgang henviser til inddragelsen af forskellige perspektiver i forståelsen og forklaringen af hvilke sociale problemer unge i sorg oplever. Den anden tilgang refererer til et bredere syn på de unges liv, herunder en mere helhedsorienteret forståelse af, hvad der har betydning for, og indflydelse på de unges oplevelse af sociale problemer.

At anvende helhedssynet, som metode i undersøgelsen, bidrager med forskellige observationer og forklaringer af den virkelighed, som studeres. Hvilket giver mulighed for, at undersøgelsesresultatet kan frembringes alternative og supplerende aspekter på de alvorlige problemer unge møder, når de mister en forælder (Ejrnæs & Guldager 2008:16)

Det kan være vanskeligt at medtage alle hensyn til de konkrete omstændigheder i helhedssynet, men ved at inddrage en niveaumæssig tankegang i undersøgelsen bidrager dette med nogle konkrete anvisninger på, at anlægge et helhedssyn. Vi vil således operationalisere helhedssynet ved at trække på Brantes niveauopdeling, og herigennem inddrage flere perspektiver og teorier på forskellige niveauer (Ejrnæs & Guldager 2008:17).

Thomas Brantes niveauer

Brante ser det som sociologiens formål at kunne *"identifiera de sociala strukturer som innehåller kausala mekanismer som genererar empiriskt observerbara effekter"*, for herved at kunne forklare sociale fænomener. Identifikationen indeholder både det, som kan observeres og det, som ikke direkte manifesterer sig i observerbare objekter f.eks. strukturer mv. (Brante 1997:323,333).

Brante deler sociologien op i fem niveauer; Det internationale niveau el. globale (makroniveau) rummer bl.a. relationen mellem nationer, multinationale selskaber og organisationer. Her indgår bl.a. teorier om internationale aspekter såsom kvindehandel, narkotikahandel og terrorisme. Det interinstitutionelle el. nationale (makroniveau) er et samfundsmæssigt niveau, der rummer relationen mellem institutioner og organisationer ud fra historiske og samfundsudviklende teorier. Her indgår bl.a. teorier om klasser, køn, kultur, normer og værdier mv. Det institutionelle niveau (mesoniveau) rummer institutionelle forhold på et samfunds og organisations niveau. Her indgår bl.a. teorier om roller og positioner i netværket og familien. Det interindividuelle niveau (mikroniveau) rummer relationer og det direkte samspil mellem individer, hvilket er inspireret af symbolsk interaktionisme, her indgår bl.a. gruppe- og rolleteori. Det individuelle el. individ (mikroniveau) rummer det, som er inden i mennesket. Relationen mellem intraindividuelle komponenter og hvordan denne struktur kommer til udtryk i individets autonomi. Her indgår teorier om menneskets psykiske udvikling (Brante 1997:324-325).

Design

Vi har foretaget kvalitative enkeltinterviews, med 8 deltagere i Unge & Sorgs teenagesamtalegrupper samt et fokusgruppeinterview med to professionelle behandlere fra Unge & Sorg.

Vi benytter os af Kvaales anvisninger i forhold til semistrukturerede interviews, hvor vores interviews er struktureret i temaer, der er fastlagt på forhånd ud fra det, som udforskes. Fremgangsmåden i selve interviewet er karakteriseret ved en delvis struktureret tilgang, hvor rækkefølgen i høj grad afhænger af selve interviewforløbet, hvorved der gives plads til spontane fortællinger og nye temaer (Kvale 1997:134)

Kvale fremhæver, at intervieweren skal være velinformeret. Vores fokusgruppeinterview med to professionelle fra Unge & Sorg er brugt, som en vigtig del af vores viden- og erfaringsopsamling for området samt forberedelse til vores interview med de unge. Vi anvender ikke dette interview, som primær empiri i analysen.

Selve interviewguiden er udarbejdet, så den indeholder tre niveauer. Første niveau tager udgangspunkt i vores problemformulering. Andet niveau omhandler de emner, som er relevante for besvarelsen af problemformuleringen, disse emner er endvidere bygget op omkring vores valg af teori. Det tredje niveau rummer en opstilling af konkrete spørgsmål formuleret i et hverdagsprog. Som tidligere nævnt følges interviewguiden ikke kronologisk, den er tænkt som en støtte under interviewet, hvorfor interviewet har karakter af et semistruktureret interview.

For strukturering af vores fund og videre bearbejdning har vi udarbejdet en fundliste og et bearbejdningsskema. Disse er struktureret ud fra de beskrivelser, som er fremkommet i interviewet. Disse omhandler begivenheder, handlinger og følelser, som vi har identificeret, som mønstre hos de unge. Fundliste og bearbejdningsskema er vedlagt.

Interviewpersoner

Kontaktskabelsen til de 8 unge er sket i samarbejde med Unge & Sorg, hvor vi har fået mulighed for at indhente interviewpersoner i to af de professionelt ledede teenagegrupper. Vi har her præsenteret vores speciale samt behov for interviewpersoner. I alt har 16 unge fået tilbud om deltagelse i vores undersøgelse. For at lægge mindst muligt pres på de unge, har de først efterfølgende skulle tilkendegive, om de ønskede at deltage eller ej.

9 unge har givet positive tilbagemeldinger om deltagelse. Heraf er en enkelt sprunget fra, inden interview blev afholdt. De unge, som vi har interviewet, er alle i alderen 16 til 19 år. Der er en ligelig fordeling mellem kønnene (4 af hvert køn). Tabet fordeler sig kønsmæssigt på at, 5 ud af de 8 unge har mistet en far og 3 har mistet en mor, en enkelt er forældreløs. For 7 ud af 8 unge ligger tabet inden for en periode af 4 til 18 måneder, for en enkelt ung ligger tabet 5 år tilbage.

Vores informanter kan generelt beskrives, som unge med gode ressourcer trods tabet af en forælder. De kommer overvejende fra familier der kan beskrives, som ressourcefulde og velfungerende, gode til at hente hjælp. Vores informanter er endvidere alle studerende på en gymnasial uddannelse på interviewtidspunktet.

Unge & Sorg bekræfter denne beskrivelse af vores informanter. Unge & Sorg oplyser, at de ser samme generelle billede i forhold til den samlede gruppe af unge der modtager hjælp i Unge & Sorg. De beskriver, at hovedparten af de unge som får hjælp gennem organisationen, kommer fra familier, som har ressourcer, og at de unge ligeledes har mange ressourcer, er reflekterende, og hvor flertallet er under uddannelse.

Etik

At interviewe mennesker i så svær en livssituation, som de unge i sorg over et forældertab, stiller høje etiske krav til os, som interviewere både før, under og efter interviewet. Vi har i planlægningen af vores interviews taget udgangspunkt i Kvale og Brinkmans' etiske retningslinier, som indeholder 4 områder; *informeret samtykke, fortrolighed, konsekvenser og forskerens rolle* (Kvale og Brinkmann 2009:87).

Hvad angår *informeret samtykke*, som handler om at "(...)forskningsdeltagerne informeres om undersøgelsens overordnede formål og om hovedtrækkene i designet såvel som om mulige risici og fordele ved at deltage i projektet" (Kvale og Brinkmann 2009:89), har vi som nævnt personligt præsenteret hovedpunkter i vores speciale. De unge har desuden fået udleveret en kortfattet skriftlig redegørelse om specialet, før stillingtagen til deltagelse. De unge er endvidere sikret anonymitet. Flere af de unge har efterfølgende fortalt, at de ønskede at deltage, for at kunne være med til at hjælpe andre unge.

Vi har før vores interviews bestræbt os på, at være forudseende, med hensyn til mulige *konsekvenser* for de unge deltagere. Dette har været et meget vigtigt punkt, idet vi under vores interviews har bevæget os meget tæt ind på yderst personlige og følsomme områder af deres liv, hvilket kan fremmane stærke følelsesmæssige reaktioner hos den enkelte. For at sikre, at interviewet ikke ville få negative konsekvenser

for den enkelte unge, traf vi forud for interviewene aftale med Unge & Sorg om, at hvis en ung skulle blive belastet af vores spørgsmål eller af selve interviewsituationen, ville der være mulighed for, at den unge efterfølgende kunne få bistand i Unge og Sorg. Dette har der heldigvis ikke været behov for. Vi har desuden efter hvert enkelt interview spurgt den unge, hvordan det har været at deltage, og fulgt op med spørgsmål.

For at opnå en god interviewsituation har det været vigtigt, at vi som interviewere, kunne skabe en relation og et miljø, der gjorde det muligt for de unge at føle sig trygge. Alle vore interviews er gennemført i Unge & Sorgs lokaler, hvor de unge ofte har deres gang.

Kvale og Brinkmanns fremhæver endvidere, *forskerens rolle*, idet at forskerens moralske integritet øges i en interviewsituation, "(...)da interviewer selv er det vigtigste redskab til indhentning af viden"(Kvale og Brinkmann 2009:91f) I selve interviewsituationen har vi i høj grad brugt vores praktiske færdigheder indenfor professionelle samtaler, samt fulgt vores intuition om hvor 'langt vi kan gå', når vi under et interview har oplevet, at et emne var forbundet med følelsesmæssigt stress eller forsvarsmekanismer hos den unge. Kvale og Brinkmann påpeger, at en interviewundersøgelse i høj grad er et moralsk foretagende, hvor den viden der produceres kommer frem gennem et menneskeligt samspil, der er fyldt med moralske og etiske spørgsmål (Kvale 2009:80).

Det er endvidere vigtig at have for øje, at de unge, som vi har interviewet, på interviewtidspunktet har befundet sig på forskellige stadier af deres sorgproces. Som tidligere nævnt ligger tabet for 7 ud af 8 unge inden for en periode på 4 til 18 måneder, for en enkelt ung ligger tabet 5 år tilbage. Hvilket har betydning for det fokus de unge har fremkommet med i interviewet.

Validitet

Verifikation i samfundsvidenskaben omfatter sædvanligvis begreberne generaliserbarhed, reliabilitet og validitet, og tager sit udgangspunkt i individets livsverden og dagligdagssprog i den sociale interaktion (Kvale 2007:225)

Reliabilitet omhandler undersøgelsesresultatets konsistens og indgår i både interview, transskription og analyse (Kvale 2007:231) For at sikre reliabiliteten i undersøgelsen, har vi i udarbejdelsen af vores interviewguide og i selve interviewsituationen været meget bevidste omkring ikke at anvende ledende spørgsmål, og herigennem uhensigtsmæssigt at påvirke informantens udsagn. Alle interviews er optaget på diktafon og efterfølgende udskrevet. I transskriptionen af vores interview, har vi søgt at sikre reliabiliteten ved at udskrive alle 8 interviews ordret (Kvale 2007:321).

Vi har ikke gjort brug af andre kvalitetssikrende redskaber i interviewet for at undgå vilkårlig subjektivitet, vi har i stedet lagt vægt på, at der i interviewet var plads til kreativitet, fornyelse og mangfoldighed.

Vi har igennem undersøgelsens forskellige faser løbende søgt, at sikre validiteten. Validitet anses i metodelitteraturen, som et spørgsmål om sandhed og viden. Videnskabelig validitet omhandler i den positivistiske tilgang værdifrihed, objektivitet og neutralitet. I den kvalitative undersøgelse omhandler validitet, hvorvidt en metode undersøger det, den har til formål at undersøge (Kvale 2007:233). Kvale påpeger, at den kvalitative undersøgelses validitet i stedet afhænger af den håndværksmæssige kvalitet, herunder den kommunikative validitet og pragmatisk validitet (Kvale 2008:231)

Metodelitteraturen peger på, at kvaliteten af interviewet er afgørende for validiteten af den efterfølgende analyse. Vi har i vores interviews, som nævnt, ikke anvendt kvalitetssikrende værktøjer. Vi er, som undersøgere, en del af medskabelsen af erkendelse, idet interviewet udpræget har en hermeneutisk tilgang, hvilket kritisk realisme anerkender.

Den håndværksmæssige kvalitet omhandler forskerens evne til at kontrollere, stille spørgsmål til og teoretisere den producerede viden (Kvale 2007:237), som afsæt for validitet har vi tilstræbt transparens i vores videnskabsteori.

Den kommunikative kvalitet, omhandler efterprøvning af gyldigheden af informanternes udsagn. Vi har for at sikre den kommunikative kvalitet spurgt ind til modstridende udsagn i vores interview, hvorved vi har efterprøvet de unges udsagn (Kvale 2007:239).

Pragmatisk kvalitet er, som Kvale påpeger, *"at sandheden er det der hjælper os til at handle på en sådan måde, at de ønskede resultater opnås"* (Kvale 2007:242) Vi har søgt at tilføjer emnet en sociologiske vinkel, som modstykke til den psykologiske tilgang, der er dominerende for områdets forståelse. Vi har arbejdet for, at forklare de unges situation ud fra et helhedssyn, og herigennem opnå en bredere forståelse af, hvorvidt de unge i forbindelse med et forældertab efterfølgende oplever sociale problemer og i så fald hvilke.

Analysestrategi

Hos kritisk realisme anses det for samfundsvidenskabens overordnede formål, at fremkomme med forklaringer på sociale forhold. Disse forklaringer forstås, som beskrivelser og begrebsliggørelse af de

egenskaber og kausale mekanismer, som genererer og muliggør hændelser - det som får ting til at ske (Danemark et al. 2003:160).

Metodemæssigt har undersøgelsen haft et sociologisk helhedssyn som omdrejningspunkt. Dette metodevalg har afgørende betydning for analysen, hvor vi har haft fokus på outcome hos unge i sorg ud fra forskellige perspektiver på forskellige niveauer.

Fokus for dette speciale har med afsæt i vores videnskabsteoretiske orientering omhandlet beskrivelse og forklaring af, hvilke sociale problemer unge i sorg i forbindelse med et forældertab oplever, og hvorledes kan dette forklaret ud fra et helhedssyn. Vi har på baggrund heraf valgt at strukturere vores analyse i to dele, en beskrivelsesdel og en diskussionsdel. Disse to del inddeles ydermere i to arenaer, som omhandler familien og ungdom, idet vores fund omhandler disse arenaer i de unges liv. I analysen beskrives de anvendte arenaer nærmere.

Beskrivelsesdelen i analysen tager i særdeleshed udgangspunkt i, hvad de forskellige informanter har oplevet i forbindelse med forældretabet. Vi har forsøgt, så neutralt som muligt, at gengive de unges perspektiv. For at højne neutralitet, og for at gengive forståelsen bedst muligt inddrager vi mange illustrerende citater fra vores informanter. I udvælgelsen af disse citater, har vi haft fokus på outcome i form af begivenheder, hændelser, følelser og mønster i vores informanternes beskrivelse. Empirien bliver derefter i analyse del 2 stillet overfor vores forforståelse, antagelser og teori i en diskussion heraf. Vi har af hensyn til de unges anonymitet, og for ikke at lægge vægt på enkeltpersoners sammenhængende beretninger valgt, at betegne alle 8 unge, med den lidt upersonlige titel 'informant' gennem hele analysen.

Analysedel 2 er, som nævnt, struktureret i en diskussion. Denne diskussion rummer grundet helhedssynet et belastnings- og et mestringsperspektiv, hvor det beskrevne outcome diskuteres ud fra disse to perspektiver og holdes op mod hinanden. Belastningsperspektivet bidrager med et risikoblik ud fra teorier om sociale problemer, for herved at kunne analysere, hvorvidt forældretab manifester sig i sociale problemer hos de unge, og i så fald hvilke. Ydermere inddrages et mestringsperspektiv, som bidrager med en belysning af, hvilke strategier har de unge anvendt, og hvorledes har de klaret disse belastninger.

I konklusionen vil der afrundes med et par konkrete forslag til socialfaglige løsninger for området.

Kapitel 4. Analyse

Analysedel 1

Denne del af analysen omhandler informanternes subjektive beskrivelser af de oplevelser, hændelser og følelser mv., som forældretabet har medført hos dem.

Hos kritisk realisme udgør beskrivelser et nødvendigt og afgørende grundlag for at kunne afdække sammenhænge og mønstre, der kan forklare fænomener (Danermark 2003:160). Hvis beskrivelserne ikke er tilstrækkelige bliver det uklart, hvad det er der forklares, og hvad der forklarer (Ejrnæs & Guldager 2008:22). Beskrivelserne danner således grundlag for analyse del 2.

Beskrivelser er aldrig forudsætningsløse, de tager altid afsæt i bestemte værdier, teorier og erfaringer om det fænomen, som undersøges og er styrende for, hvad der er relevant og væsentligt når fænomenet beskrives (Ejrnæs & Guldager 2008:24). Vores valg af teorier udgør den teoretiske ramme for udvælgelsen af de dele af vores empiri, der er mest relevante for vores undersøgelse. Vores ramme om udvælgelsen af citater, er baseret på relevans i forhold til et mestrings- og mestringsperspektiv.

Informanternes beskrivelser er strukturerede ud fra vores interviewguide, hvor beskrivelserne omhandler de unges familie- og ungdomsliv, idet disse to arenaer udgør fundamentet i deres liv. Udvalgelsen af disse arenaer, er sket ud informanternes betoning af hvad der er vigtigt i deres liv. Vi har således fundet, at der på familiearenaen er lagt vægt på betydningen af relationer og materielle konsekvenser af tabet, og på ungdomsliv, relationer til andre unge samt uddannelse.

Forandringer i familieforhold

Tabet af den ene forælder har for alle 8 informanter medført afgørende ændringer og forandringer i familieforholdet på en lang række områder. Fælles for informanterne er, at de

beretter om ændringer i familiestrukturen i forhold til roller, opgavefordeling samt i følelsen af ansvar, tryghed og nærhed.

Alle 8 informanter var på tabstidspunktet hjemmeboende og under uddannelse. Deres eksistensgrundlag, i form af de forsørgelses- og bolig-mæssige rammer, var derfor tæt knyttet til den ene eller begge forældre. Heraf havde 2 af de 8 samboende forældre, 4 boede primært hos den afdøde forælder, og de sidste 2 boede hos den nulevende forælder.

Øget ansvar

Flertallet af informanterne beskriver, at tabet medfører betydelige ændringer i familiestrukturen, hvor ændrede roller og opgaver fører til en øget ansvarsfølelse.

6 ud af 8 informanter beskriver en oplevelse af, at tabet har betydet ændringer i familiens roller og opgavefordeling. Rollefordelingen har betydning for informanternes oplevelse af tryghed og stabilitet i familien. Dette er specielt tydeligt, hos de informanter, hvor forældrene boede sammen inden den enes dødsfald, som på flere måder, må påtage sig den afdødes ansvar i familien. For de 6 informanter, hvis forældre ikke var samboende inden dødsfaldet, har der været et stort ansvar i form af praktiske byrder.

Kendetegnet for de 2 informanter, hvor forældrene var samboende på tabstidspunktet er, at de oplever et skift i rollerne i familien, hvor de efterfølgende får et øget ansvaret for hjemmet og for evt. mindre søskende. Et sådan skift i rollerne giver ud over øget ansvarsfølelse også anledning til konflikter.

Den ene af disse to informanter beskriver her, sin oplevelse af ændringer i forhold til roller og opgaver i familien;

"Det har altid været min far der har skåret igennem og sagt hvad vi så skulle....Han gav enormt meget tryghed, for han var meget autoritet og der var så meget kontrol over tingene synes jeg, så jeg var ikke nervøs for at der skulle ske noget uventet, som vi ikke kunne håndtere. Det kan jeg godt nogle gange..altså bekymre mig oppe i mit hoved omkring nogle forsikringer og forskelligt(...)Altså den rolle min far havde, den er ligesom blevet fordelt på os tre."

Den samme informant beskriver ligeledes en øget ansvarsfølelse i forhold til hjemmet;

"Vi har tænkt os at flytte snart, fordi vi ikke rigtig kan overskue det. ...Huset skal sælges, og vi bliver splittet fra hinanden....Jeg ved ikke hvordan situationen kommer til at være nu, hvor min søster vil bo i Hillerød, og min mor på Islands Brygge"(...)Jeg skulle flytte sammen med en kammerat, men det har jeg droppet, jeg har det dårligt med at efterlade sådan et hus og en masse problemer og sådan. Der en masse ting der skal løses inden".

Den anden informant beskriver noget af det sværeste ved tabet af sin far som;

"Det var, at min far var så dominerende, eller havde sådan en stor plads. På en måde var det ham der forsørgede os, det var ham der havde det endelige ord. Vi (informanten og hendes søskende red.) var vant til at gå op og ned ad vores mor, det har vi gjort hele vores liv. Så det var rigtig svært det med magtbalancen.. Det var rigtig svært for mig og min ældste bror, at vi skulle være voksne og ligesom overtage, og berolige mor, når hun ikke kunne".

Informanten fortsætter, med en beskrivelse, af oplevelsen af et uoverskueligt ansvar, som desuden afstedkom mange konflikter i hjemmet;

"Vi skændtes rigtig meget derhjemme og vi havde det rigtig svært, og jeg havde det rigtig svært med min mor. At hun ikke var bedre til rigtig mange ting....

En tredje informant (med forældre der ikke var samboende) beskriver ligeledes, at have oplevet ændringer i familieforholdet efter faderens død;

"...efter han døde, så havde jeg det sådan lidt, at jeg skulle trøste min mor".

For de af informanterne, hvis forældre ikke var samboende på tabstidspunktet, er det kendetegnende, at de har en oplevelse af, at stå meget alene med mange praktiske ting og opgaver efter forældretabet. De har haft ansvaret for f.eks. opsigelse af lejemål, tømning af boligen, skifteretten og begravelsen af den afdøde. 2 informanter beskriver her;

"Så er der bedemand, præst, begravelse, kirkegård, gravsten. Ja der er rigtig meget. Og det har hovedsageligt været min søster og jeg der har gjort det, fordi vi er tættest på, og i hele forløbet har det været os der var der for hende (den afdøde mor. Red.)."

"Det sværeste var nok alle de ting der kom udenom, alle de ting man skulle tage sig af. Det har bare taget rigtig, rigtig hårdt på mig, at der var så mange ting jeg skulle være med til at tage beslutning om".

For en enkelt informant har ændringerne i høj grad medført et øget ansvar for eget liv, idet mor er død og der er ikke kontakt til far;

"det er først nu, hvor min mor hun ikke er her mere, at man tænker OK, jeg er jo her alene jeg er forældreløs."

Informanterne beretter således om, at forældretabet har haft indflydelse på fordeling af roller og opgaver i familien efterfølgende, hvilket manifesterer sig i en oplevelse af høj belastning, og en øget usikkerhed.

Familierelationer

Flertallet af informanterne (7 ud af 8) beskriver en oplevelse af et tæt forhold i familien før forældretabet, og at familien har støttet dem i forbindelse med forældretabet. Nogle oplever, at tabet direkte har medført et endnu tættere familieforhold.

Omfanget af de unges familienetværk både før og efter tabet er meget forskelligt. For 6 ud af 8 unge var det gældende, at forældre på tabstidspunktet ikke var samboende. Brudte familieforhold og geografiske afstande er nogle af de faktorer, som de unge nævner har indflydelse på netværket.

I forhold til oplevelsen af, at familien har fået et tættere forhold efter tabet fortæller en informant om forholdet til sine ældre søskende som; *"De er alfa og omega for mig, også efter min mor døde. De har virkelig været der"*.

Som ovenfor nævnt har flertallet af informanterne beskrevet en oplevelse af et tættere familieforhold efter tabet. Men samtidig beskriver 5 ud af 8, at de efter tabet har oplevet splittelse og konflikter, både i den helt tætte familie og i forhold til bedsteforældre og andre lidt fjernere

familiemedlemmer. Disse konflikter er baseret i tabet vedrørende sorgen, praktiske ting og økonomi.

Én informant beskriver, en oplevelse af større afstand og en ombytning af roller i forhold til sine søskende;

”Vi (informanten samt søskende red.) har altid været rigtig tætte, men vi er røget meget langt væk fra hinanden, fordi hun var den som holdt sammen på os alle sammen, og hun kendte os ligesom, vidste hvad vores ligesom ting var.....Ja, hun kunne ligesom holde os sammen (....) Altså det er meget svært også fordi det ligesom er mig, der skal være den store”.

En anden beskriver endvidere en oplevelse af øgede konflikter i familien baseret i sorgen over tabet;

”jeg har haft rigtig mange komplikationer med min farmor, som har været rigtig, rigtig ked af det, og som har ladet det gå udover mig...hun var der så meget for mig gennem hele min opvækst, og var en rigtig god farmor, og så der hvor jeg har allermest brug for at være sammen, for vi er en meget lille familie på min fars side, så knækkede tråden fuldkommen””da vi var i skifteretten sammen, da talte hun meget om nogle penge hun havde lånt til min far, som hun bare skulle have. Og hun havde jo ikke nogen kvittering på det eller noget”.

Oplevelsen af at farmors sorg er stor og konfliktfyldt deles af endnu en informant;

”farmor siger, at det er min mors skyld, at min far døde, så har jeg ligesom heller ikke lyst til at snakke med hende...hun vil ikke snakke med os, medmindre vi virkelig ringer og ringer”

For den gruppe af unge, hvis forældre var sammen før tabet, kan det at den efterlevende forælder får en ny kæreste, afstedkomme splittelse og konflikter;

”Og så er min mor og min søster blevet meget mere uvenner. Nu er det ligesom de to der ryger i totterne på hinanden. Nu er det også fordi at min mor er begyndt at se en ny

mand(...) Det har min søster haft meget svært ved, så de skændes sindssygt meget om det” .

Så det har splittet jer – eller i hvert fald din mor og din søster?

”Ja.....jo. Jeg kan godt mærke at vi ser hinanden mindre, og lever mere individuelle liv”

Geografisk afstand har for flere af informanterne indflydelse på forhold til de lidt mere fjerne familimedlemmer;

”Jeg har en rigtig dejlig familie på min mors side....men de bor jo i Odense, Så det er rigtig dejligt at se dem, og de er rigtig gode til at snakke om det, men det er ikke så ofte at vi ser dem”.

Et par af informanterne beretter endvidere om en mangel på kontakt med voksne efter forældretabet;

”Jeg savner meget at have en ordentlig samtale med en voksen. Jeg har altid set min far, som vildt klog og en, som havde svar på en masse spørgsmål ik’, og var enormt oprigtig og ærlig omkring, hvad han mente ik’”

”(...) hvem snakker man med når man er 18 år? Det er voksne mennesker eller andre unge der har mistet. Og jeg havde ikke lige nogen voksne i min omgangskreds.”

Ændret boligsituation

Boligsituationen har for 6 ud af 8 informanter ændret sig efter forældretabet. Hvor alle 8 før tabet boede med den ene eller begge forældre, eller på skift mellem de to forældre, bor 5 på interviewtidspunktet alene, eller sammen søskende eller kammerater. Informanterne beskriver ændringerne i deres boligforhold, som en direkte konsekvens af forældretabet.

Disse ændringer fylder meget i informanternes liv og i deres beskrivelse af forældretabet. En informant, som efter sin mors død er flyttet til sin far, beskriver her, hvad der har været det sværeste ved at miste en forælder;

”At skulle flytte. Mit tøj lugtede anderledes, fordi det blev vasket med noget andet vaskepulver...køleskabet havde de forkerte ting, bare det at mælken var det forkerte

mærke, betyder meget mere end man regner med. Det betyder alt for en. Og så skulle jeg bruge halvanden time til og fra skole, hele mit liv blev sådan et praktisk helvede, hvor jeg ikke rigtig følt mig hjemme nogen steder. Og det var rigtig rigtig svært!....Det betyder meget for en, når man ikke føler sig hjemme når man står op om morgenen, så er det endnu sværere at håndtere at man er ked af det"

Informanten flytter efter kort tid hos den efterlevende forælder for sig selv.

Det som træder frem, hos de fleste af vores informanter er, at det er vanskeligt at bo med den tilbageværende forælder. En informant, som tidligere har boet på skift mellem sine forældre, flytter efter faderens død til sin mor;

"Jeg kunne ikke helt affinde mig med, at jeg skulle bo hos min mor hele tiden.... Det var ligesom mit frirum som forsvandt der".

En anden informant boede permanent hos sin mor, med sporadisk kontakt til sin far. I forbindelse med tabet arver informanten faderens lejlighed, og vælger at flytte ind i den, sammen med en kammerat;

"Jeg flyttede ud et halvt år efter min fars død, fordi vi arvede hans lejlighed....for at få lidt luft til mig selv, og få lidt plads. ...Det var lidt svært at abstrahere og være sig selv".

For en af de informanter hvis forældre var samboende, bliver ansvaret i hjemmet efter faderens død for stort;

" jeg kunne bare ikke overskue at skulle stå for at skulle rydde et kæmpe hus op, eller lave mad til 4 mennesker. Så jeg flyttede for mig selv, for så kunne jeg lidt bedre overskue at rydde op og lave mad".

Det er gennemgående, at de 5 unge, som nu bor uden forældre, har følt behov for at 'være sig selv', hvad enten de tidligere har boet med den tilbageværende forælder eller ej.

Ændringer i ungdomslivet

Tabet har på mange områder stor betydning for informanternes ungdomsliv og deltagelse heri. Disse ændringer er især baserede i relationer til venner og kammerater, og normer og værdier omkring samvær.

For vores målgruppe indgår uddannelsesstedet ydermere, som en daglig og vigtig del af ungdomslivet, hvorfor mange ændringer er knyttet direkte hertil.

Gennemgående i alle 8 interviews er, at informanterne beretter om, at forælders dødsfald har overordentlig stor betydning for deres samvær og relationer til andre unge, både blandt deres nære venner og i det mere overfladiske fællesskab i skolen.

7 ud af 8 informanter giver udtryk for, at deres forælders død har skabt et skel mellem dem og andre unge. Informanterne oplever, dels at andre unge har vanskeligt ved at forstå og rumme det de har været igennem, dels at de selv efter forælders død har ændret sig, ved at de føler sig anderledes og mere voksne end deres jævnaldrende.

Samtidig beretter hovedparten af de 8 informanter, om et stort behov for venners hjælp. Især hos de nære venner uden for skolen, har de behov for følelsesmæssig kontakt og støtte.

Klassekammerater indtager en lidt mere perifer rolle i de unges liv, da de ikke har kendt dem særlig længe (de fleste er netop startet på ungdomsuddannelse, da forælders dødsfald indtræffer). Her er det der træder tydeligst frem, informanternes rolle, som en del af en ungdomsgruppe, hvor de ikke føler at de passer ind. Desuden bliver det vanskeligt at fortsætte på uddannelsen, pga. manglende samvær med de andre elever, samt manglende støtte fra lærere og ledele.

Relationer til andre unge

Flere af vores informanter fortæller, at andre unge har meget svært ved at forstå, hvad det betyder at miste en forælder, eller ikke kan håndtere situationen. Dette efterlader nogle af de unge i et tomrum, hvor de mangler nogen at snakke med;

"(...)unge mennesker, de vil jo gerne snakke, men så siger man om alt det man har oplevet 'ja, så kom hun ned og vejede 42 kg, og så døde hun, og så var der begravelse i torsdags', og så bliver folk jo både rørte, fordi det var nogen jeg kendte godt, men også sådan lidt magtesløse. Hvad fanden skal folk sige til det? Og jeg havde regnet med at folk ville komme med en masse, og give mig noget konstruktivt. Det kunne de ikke. Ofte siger folk 'jeg har også mistet min mormor' og sådan noget. Og det blev en kæmpe frustration for mig, for hvem snakker man med når man er 18 år? Det er voksne mennesker eller andre unge der har mistet. Og jeg havde ikke lige nogen voksne i min omgangskreds.(...) man føler sig meget alene, og i halvandet år tror jeg, at jeg har følt mig som den eneste i verden, der har følt sådan her"

En anden informant beskriver;

"dem i min klasse forstod ikke rigtig, da vi var i maj måned, at jeg stadig kunne gå og være ked af det. Men det er jo bare... at hvis man ikke selv har prøvet det, kan man godt være lidt uvidende over hvor meget det egentlig fylder.(...)Jeg tror at nogle af dem mente, at det var en dårlig undskyldning for at pjække, og en måde ikke at se virkeligheden i øjnene på, og flygte fra sit ansvar. Og det...altså det kan jeg på sin vis godt forstå, for jeg tror også selv, at jeg kunne have svært ved at forstå at det fylder så meget, men når man selv oplever det, er det noget der fylder rigtig, rigtig meget"

Flere informanter bekræfter oplevelsen af, at andre unge har svært ved at forstå og hjælpe;

"det gik mig rigtig, rigtig meget på, at folk ikke vidste hvad de skulle gøre eller sige. At folk bare lod være med at gøre eller sige noget, fordi de bare syntes at det var for svært".(...) Det med at folk...at det ikke er sådan et stort tabu at snakke om det"

En konsekvens er, at der sker brud i de relationer informanterne har. 3 ud af 8 informanter beskriver deres relationer til venner efter forældretabet, som tættere eller lige så stabile. 4 ud af 8 beskriver, at de efter deres forælders dødsfald føler, at de har en mindre tæt kontakt til deres venner, eller at vennerne ikke kan levere det de har behov for.

3 af de 8 unge har oplevet, at nogle af deres venner helt forsvinder, her fortæller to;

"faktisk så mistede jeg alle mine venner da det var at min mor døde, fordi der var ikke nogen af dem der var der under sygdomsforløbet (...)hvis jeg skal se ud over de overfladiske venner, og alle dem der, så har jeg kun én veninde tilbage, hvor jeg sgu før havde mange tætte venner"

"Jeg havde faktisk en rigtig god ven, som lukkede mig ude, og ikke kunne kapere, at jeg havde mistet min far. Lige da jeg mistede min far, det var rigtig hårdt".

Brud med venner sker dog også ud fra eget initiativ. En informant beskriver;

"Nogle af mine venner har jeg været nødt til at fjerne mig fra, fordi jeg ikke har kunnet håndtere, at de er så normale"

Flere af informantene har efterfølgende fået nye venner;

"Jeg kunne ikke forklare folk hvad der skete, og vidste ikke hvad jeg havde brug for eller noget. Så det var helt naturligt for mig at få nye venner, for de så mig som en blank side (...) Fx i min klasse, dem jeg snakkede med før, snakker jeg stort set ikke med nu. Det var helt naturligt for mig at snakke med nogle nye"

Et af informanterne fortæller dog om, at det er blevet sværere at få nye venner;

"det der med at skulle møde nye mennesker og lukke dem ind i mit liv, det er jeg nok blevet meget dårligere til. Det er et af de punkter jeg føler, at det er gået ud over"

At føle sig mere voksen end de andre/ ændring af værdier

Gennemgående for alle de 8 informanter er, at deres forælders dødsfald, har bragt et mere eksistentiaalistisk aspekt ind i deres liv. Flere nævner, at de føler sig ældre, med et ansvar i livet, som er langt større end deres kammeraters, her er eksempler fra to informanter;

" jeg føler at tiden har stået stille for dem, og så er det ligesom om, at jeg bare har fjøjet op i alderen eller sådan. Jeg føler bare, at med alt det ansvar, og alt det der er sket, så har jeg set, hvordan livet virkelig egentlig er. Det er ikke bare druk, og fester, og overflade og sådan noget.(..) Normalt ville jeg, hvis jeg havde det som jeg plejede,

ville jeg have alle mine venner og veninder, men det er ligesom om at det hele bare er så overfladisk, og jeg kan simpelthen ikke holde det ud"

"Jeg har fået en livserfaring, der er et eller andet der...der er forskel på ens alder, og hvad man har oplevet. Jeg synes at jeg har fået en kæmpe livserfaring, der er så tung at rende rundt med, at nogen gange så kan det synes helt umuligt og 'hvad fanden er meningen med det her?' Og så i øvrigt, når man er teenager, så handler ens liv om at score en eller anden sød pige, og have en fed skjorte osv. Mit liv handler om, hvad vil jeg gerne opnå med mit liv, før jeg skal dø".

Informanterne beskriver, at de oplever at ungdomsværdier og normer om fester, fedt tøj, scoringer osv. ikke længere har den samme gyldighed. Den øgede livserfaring ændrer deres værdier i forhold til, hvad der giver mening for dem, og 'hvordan livet virkelig er'.

Flere af vores informanter giver udtryk for, at de efter deres forælders død, tager afstand fra og fravælger dele af ungdomslivet i forhold til at deltage i fester. Informanten fra før fortsætter;

"jeg stoppede med at gå til fester, for jeg kunne ikke se meningen i at sidde og drikke. For det første fordi at jeg blev ked af det, men også fordi at jeg ikke syntes at det var særlig hyggeligt. Det var lidt overfladisk"

Specielt i skolen, er der forventninger til normer og værdier omkring ungdomslivet, som har betydning for de unges følelse af at være anderledes, og for deltagelse i fællesskabet. 7 ud af 8 af vores informanter beretter om, at de i større eller mindre grad føler sig anderledes, og har været eller fortsat er tilbagetrukkede fra dele af fællesskabet i den klasse de går.

På den ene side oplever flere af de unge, at de har fået andre behov og værdier end klassekammeraterne, men på den anden side ønsker de ikke at træde ud af fællesskabet.

Flere af vores informanter vælger at trække sig tilbage fra de andre i skolen, som de ikke oplever, kan give dem noget, her et interviewuddrag med en af dem;

"Er du kommet længere fra dem?"

Ja. Og så hjalp det heller ikke særlig meget at jeg ikke deltog i festerne og var så social, for det havde jeg ikke overskud til.

Så du trak dig selv tilbage fra de andre?

Ja, fordi jeg vidste at det ikke var nogen jeg havde behov for. (...)

Hvordan påvirkede det dig så at være i skolen, når du havde det sådan med de andre der?

Det gjorde at jeg ikke havde særlig meget lyst til at være der. Det hjalp ikke særlig meget på situationen, når man sad der lidt alene(...) At jeg ligesom ikke kunne forholde mig til, at de gik og havde det normalt. (...)de havde svært ved at sætte sig ind i mit sted...og så tror jeg også at det er derfor man til sidst ikke rigtig blev inviteret til noget.

De holdt op med at invitere dig?

Ja, de holdt op med at invitere mig til privatfester og sådan, de vidste at jeg ikke havde lyst til at komme. Det kunne jeg også se i starten af det her skoleår...'du kommer jo alligevel ikke, så det er ikke så nødvendigt at invitere dig'."

Andre forsøger at holde fast i fællesskabets værdier og normer, med et ønske om ikke at afvige;

"jeg gider virkelig ikke, at være en eller anden isoleret dreng. Det er det jeg allernødigst vil"(...) jeg ville heller ikke gå glip af de der fester, så jeg tog til dem alligevel, selvom min far var død, og tænkte at jeg ville blive gladere af alle de mennesker. Så drak jeg bare en masse øl, og fik det enormt dårligt, og jeg tænkte at jeg ville kunne slå mig løs.

Men det virkede ikke?

Nej, jeg blev meget mere ked af det. Så droppede jeg at tage til fester i et stykke tid."

Flere af informanterne oplever, at de værdier og normer der findes på deres uddannelsessted handler om at feste, at være ansvarsfri og glad. Det er i mindre grad acceptabelt at være ked af det

i skolen. Én oplever, at være nødt til at skjule sit humør og tilstand, for at de andre ikke skal tage afstand;

”Jeg synes at jeg kæmpede en kamp med at skulle gå med et falsk smil hele dagen, for ikke at påvirke de andre og gøre dem i dårligt humør, ved at de skulle gå og se på en der var ked af det hele. Jeg følte at jeg gik rundt med et falsk smil(...) Mest for at være venlig. For ikke at rende rundt og være sådan sur kælling eller rigtig ked af det. Jeg ville ikke have at de skulle tage afstand fra mig. ”

Uddannelse

De 8 informanter, er alle i gang med en gymnasial ungdomsuddannelse. For 7 af de 8 unge gælder, at deres forælders dødsfald er indtruffet omkring det tidspunkt, hvor de enten er startet på en ungdomsuddannelse efter at have forladt folkeskolen, eller umiddelbart før, de er startet på en ungdomsuddannelse. Den sidste informant har et tab der tidsmæssigt ligger tilbage i folkeskolen.

I interviewene påpeger et flertal af informanterne, at noget af det, de har fundet allermest vanskeligt efter forælderens dødsfald, har været i forbindelse med deres skolegang. Samtidig pointerer flere, at netop det at holde fast i en hverdag, hvor de fortsætte med at gå i skole, og følge den klasse de er startet i, er af meget stor betydning for deres følelse af at magte situationen, føle mening, og komme videre med deres liv.

De vanskeligheder de unge beskriver, dækker over flere problematikker; dels i form af et stort pres i forhold til at kunne koncentrere sig i timerne, få skrevet opgaver, og i det hele taget undgå et højt fravær. Og dels i form af uvidenhed, manglende forståelse og tabuisering blandt lærere og elever.

At fastholde skolegang

For 6 ud af de 8 unge har det at miste en forælder, betydet vanskeligheder med at møde op i skolen, følge med og aflevere obligatoriske opgaver;

”skolen blev svær at håndtere, ja det gik meget godt det halve år hvor han var indlagt, men efter hans død har det været rigtig svært at opretholde en ordentlig skolegang, få

lavet lektier og afleveringer og i det hele taget bare at møde op.(...) det har været svært at overkomme i perioder, fordi der er så meget andet der går i gennem hoved så altså. Det er nok der hvor det ligger størst, har påvirket mig mest i hvert tilfælde”.

Flere af informanterne beskriver lignende oplevelser omkring manglende koncentration, og energi til at møde op i skolen. For en enkelt af vores informanter blev udfaldet at det blev for svært at blive i skolen; *”jeg droppede ud af gymnasiet, og ikke orkede at tage i skole, og får ikke lavet mine lektier, og kan ikke rigtig koncentrere mig, og så er jeg bare stadigvæk isoleret ”.* (informanten er dog siden startet på en anden ungdomsuddannelse).

Samtidig oplever hovedparten af vores informanter, at det er vigtigt at gå i skole, og at det skaber mening i deres hverdag, i en tid, hvor meget andet er i opløsning efter deres forælders dødsfald. 5 ud af 8 beskriver direkte skolens betydning, som stor. To informanter beskriver, næsten enslydende;

”jeg forsøgte hver dag at komme op og gå i skole. Jeg prøvede ligesom på, at holde hverdagen kørende, og det vidste jeg også at min far ville have ønsket for mig, at jeg holdt styr på det. (...)Man må ikke forsømme sin skole. Selvfølgelig godt, hvis man har det så dårligt, at man ikke kan holde ud at gå i skole. Men du bliver nødt til at tænke over, om du vil smide det hele over styr nu, eller du vil komme igennem det. Og den bedste måde er altså at stå op om morgenen, og tage en dag ad gangen ”

”jeg har aldrig rigtig ladet det gå ud over min skole, for jeg har altid godt kunne lide det, så på en måde har det også været rart for mig at have det at gå i skole. (...) jeg prøvede at holde den hverdag kørende. Jeg ville godt gå i skole og lave mine ting, og samtidig være der for min mor, og sørge for at alting gik så godt som det nu kunne. Så jeg ligesom følte, at der i det mindste var noget der løb rundt, ik.”

Oplevelser af manglende støtte

Flere af vores informanter (5 ud af 8) giver udtryk for, at de har haft et stort behov for at blive set, hørt og forstået af de lærere der ser dem til daglig i skolen, samt et øget behov for deres støtte, efter forælders dødsfald.

En informant beskriver;

"(...) det var en kæmpe omvæltning. Og fuldstændig umuligt at starte i 1.g. og tage måneder ud, og være på en kræftafdeling, og opleve fuldstændig vanvittige ting dér, og så skulle tilbage til 1.g. Og da jeg så vendte tilbage til skolen, lige omkring foråret, var det første skolen gjorde, at give mig en skriftlig advarsel om alt det jeg ikke havde fået lavet! (...) selv de lærere jeg havde, som jeg havde håbet på var voksne og kunne ligesom hjælpe mig lidt, de var meget uprofessionelle og sådan lidt...der var en situation hvor jeg gik og snakkede med min klasse- og dansklærer, som kom og spurgte mig 'hvordan går det med det hele' og jeg var sådan 'ej, endelig en der interesserede sig for det hele, og nu skulle hun bare have at vide hvor svært det var' osv. Og så var jeg lige nået til sagens kerne, at jeg egentlig synes det var rimelig svært, og så 'hov der er mit S-tog, jeg må løbe, hej-hej'"

En anden informant beretter om, hvordan behov for lidt ekstra opmærksomhed, strækker sig udover en længere periode;

"jeg føler mere og mere, at det ikke er så aktuelt hos dem (...)det var ikke særlig meget, det var måske et lille forstående blik, hvis jeg gik ud af timen for at snakke i telefon, eller det var en gang imellem, hvis jeg kom op og stillede et spørgsmål privat til læreren, så spurgte de 'går det ellers godt?' Men det var ikke mere end det. Mine lærere har også meget andet at tænke på i hverdagen, så jeg kan godt forstå at det glipper"

Andre informanter efterlyser en mere opsøgende støtte fra lærere;

"De måtte gerne have været lidt mere opsøgende til at spørge ind til min situation og være sådan, er der noget vi kan hjælpe med? Er der noget vi kan gøre?"

Et par af informanterne beretter om, at det har været vanskeligt for deres lærere at håndtere situationen, her beretter én;

"min engelsklærer stod næsten og begyndte at tude sådan 'åh nej', hvor jeg skulle være den voksne. Sådan har det generelt været. Jeg har virkelig haft brug for at være lille og

barnet, og den der har brug for hjælp, og så får man en eller anden relation, hvor rollerne er byttet om på en eller anden mystisk måde, hvor man selv må stå og have ansvaret igen, og det kan være en smule frustrerende.”

En anden informant fortæller om, hvordan det kan være vanskeligt for lærere at nærme sig emnet forældretab;

”Jeg kunne godt mærke på lærerne, at der var nogle som tog kontakt, og snakkede med mig om det. Men det er jo også svært fordi, de ville jo ikke tage fat på det, mens der var en masse andre. Jeg tror der var mange der tænkte, at det var for meget at lave en aftale med mig. Så det var svært for dem lige at tage fat i mig, og spørge ind til det.(...) jeg kan da godt se, at det var da lidt svært for dem at vide hvad de skulle gøre. Jeg kunne også se på dem nogle gange, at der var en lidt akavet fornemmelse.

Opsamling analysedel 1

Informanternes beskrivelser vidner alle om, at tabet har medført markante ændringer på mange områder i forhold til familie- og ungdomslivet.

Tabet af en forælder manifesterer sig individuelt og forskelligt hos informanterne. Vi har ud fra ovenstående beskrivelser lagt vægt på, at identificere fælles mønstre i de unges oplevelser, hændelser og følelser.

For vores informanter, har tabet betydet væsentlige ændringer i helt basale materielle forhold, idet forældrene på tabs tidspunktet udgjorde de forsørgelses- og bolig-mæssige rammer for de unge. Alle 8 informanter var på tabstidspunktet hjemmeboende og under uddannelse. Hvilket i forhold til målgruppens alder er en naturlig omstændighed.

Af undersøgelsen fremgår det, at flertallet af informanterne (6 ud af 8) kommer fra brudte familier, hvilket udgør en afgørende faktor for flere af de ændringer tabet har medført for dem. Et

flertal af informanterne beretter desuden om en mindre tæt kontakt til den øvrige familie, både før og efter tabet.

Ændringer i familiestrukturen har indflydelse på de unge i forhold til roller, opgavefordeling, ansvarsfølelse samt oplevelsen af manglende tryghed og nærhed på individ niveau.

Flertallet af informanterne beretter om en følelse af, at tabet har ført den nære familie tættere sammen. Modsat berettes der samtidig om øgede konflikter i de nære familierelationer baseret i sorgen, praktiske ting og økonomi.

I forhold til ungdomslivet beretter de unge ligeledes om mange ændringer. Mange af de ændringer som informanterne beskriver, er baserede i relationer til venner og skolekammerater samt i normer og værdier. Generelt beretter informanterne om en oplevelse af ensomhed, idet de oplever, at venner og kammerater ikke forstår dem, eller er i stand til at støtte dem efter forældretabet. Denne mangel på forståelse og støtte, har flere informanter ligeledes mødt blandt voksne, herunder lærere. Hvilket begrundes med en tabuisering af emnet.

Forældretabet har bragt et eksistentielistisk aspekt ind i informanternes liv, hvor de efter tabet føler sig mere modne end deres kammerater. Den øgede modenhed og livserfaring påvirker deres accept af eksisterende ungdomsværdier og normer. Hos flere informanter manifesterer dette sig, som en afstandtagen og tilbagetrækning fra fællesskaber, men samtidig også en angst for at blive isolerede.

Flere informanter peger på skolegang, som noget af det vanskeligste ved forældretabet. Informanterne beskriver vanskeligheder baseret i højt fravær, manglende aflevering af opgaver og manglende støtte fra skolen, og problemer i samværet med de andre unge. Samtidig beskriver informanterne, at skolen har stor betydning for deres oplevelse af at magte hverdagen, føle mening og kommer videre i livet.

Analyse del 2

Vi har i analysedel 1 identificeret nogle mønstre, som vi nu vil analysere ud fra et mestrings- og belastningsperspektiv. Vores belastningsperspektiv tager afsæt i teorier om sociale problemer, hvorigennem vi vil søge at identificere belastninger der kan føre til sociale problemer.

Samlet set påvirker ændringerne i informanternes familieforhold og ungdomsliv mange af komponenterne i Maslows behovspyramide og Allardts kategorier "at have", "at elske" og "at være", hvilket har indflydelse på de unges oplevelse af helt basale behov, og oplevelsen af velfærd.

Hvad angår afvigende adfærd, jf. Mertons afvigerteori ses også referencer i empirien –i forhold til oplevelsen af at have andre værdier og normer end andre unge, og deltagelse i fællesskaber.

Som modstykke til belastningsperspektivet, bruger vi Antonoskys begreber om mening, sammenhængen og begribelighed, idet vi ser individets ressourcer som modvirkende mekanismer til udvikling af sociale problemer.

Undervejs i analysen, vil vi inddrage udviklingen i det senmoderne samfund i en diskussion af, hvordan hvilken indflydelse ændrede familieformer, tilhørsforhold til jævnaldrende m.m. har på de unges situation.

Familien

Vi har i analyse del 1, med citater fra vores informanter, vist at tabet af en forælder medfører ændringer i forhold til familien på mange måder. Tabet medfører helt eksistentielle spørgsmål for informanterne som forsørgelse, omsorg, kærlighed, angst, ensomhed og identitet. Informanterne giver ligeledes udtryk for, at tabet medfører ændringer i familiestrukturen, baseret i ændrede roller, opgaver og ansvar. Disse oplevelser forstærkes endvidere hos de af informanterne, som kommer fra brudte familier, hvor forældrene ikke var samboende på tabstidspunktet.

Analyseniveauerne er primært interindividuel og institutionel, men også individuelt og interinstitutionel.

Materielt eksistensgrundlag

Vi har i vores empiri identificeret, at tabet af en forælder medfører usikkerhed, omkring grundlæggende materielle behov specielt omkring boligforhold. For 6 ud af 8 informanter er der sket et boligsifte, og for 5 af disse 6 er der sket en markant ændring, ved at de er flyttet hjemmefra.

Disse ændringer i de unges liv henfører til elementet "at have" hos Allardt og til basale behov i Maslows behovspyramide. Hos Maslow udgør forsørgelse og bolig grundelementerne i behovspyramiden, hvor disse er universelle og basale, og opfyldelsen heraf er afgørende for opfyldelsen af overliggende af behov i hierarkiet, som sikkerhed og tryghed.

Alle 8 informanter var på tabstidspunktet afhængige af enten begge eller den ene forælder, i forhold til opfyldelsen af forsørgelses- og boligmæssige forhold. Denne afhængighed, er en naturlig afhængighed, som for mange unge generelt varer ved i flere år end tidligere. Dette er udtryk for en samfundsmæssig udvikling, hvor ungdomsperioden for mange unge strækker sig 'ud' over en længere periode, på grund af lange uddannelsesforløb, og heraf senere løsrivelse og etablering af egen familie. I det moderne samfund er materiel afhængighed af forældre ofte forlænget i forhold til tidligere, da unge er under uddannelse i længere tid. Vi kan derfor fastslå, at tabet af en forælder påvirker de unges behovsopfyldelse af basale materielle behov.

For de informanter, hvis forældre ikke var samboende på tabstidspunktet, har tabet ydermere medført en flytning fra den ene til anden forælder. Disse flytninger mellem forældrene er ikke uden konsekvenser, hvor det at passe ind i en ny familie eller føle at ens frirum forsvinder, påvirker oplevelse af tryghed og sikkerhed. En informant beskriver direkte flytningen, som det sværeste ved forældretabet. For flere af informanterne viser det sig at være for vanskeligt at bo med den efterlevende forælder, og der sker en videre flytning til egen bolig.

For flertallet af informanterne, har tabet direkte medført, at de er flyttet i egen bolig. Herved har informanterne selv overtaget ansvaret for tilfredsstillelsen af de helt basale behov. Tabet har således fungeret, som den udløsende årsag eller generativ mekanisme i forhold til de unges løsrivelse fra familien og fremskyndet selvstændiggørelse.

Normalt sker unges løsrivelse fra familien gennem en længere proces, hvor den unge er i transit mellem barndommen og det voksne liv (Jones 2009:141). For vores informanter er det gældende, at overgangen er sket brat, og med et stort og aldersmæssigt tidligt ansvar for eget liv til følge. At tage ansvar for eget liv i en tidlig alder, er en stor udfordring, og kan have konsekvenser i form af at skulle håndtere meningsløshed. En informant beskriver;

"lige nu som 18 årig bor jeg alene og skal selv tage stilling til mit eget liv. Handler selv ind. Hvis jeg vil være læge skal jeg selv stå for det. Det er om alt hvad jeg overhovedet beskæftiger mig med. Jeg er blevet min egen herre.(...) Så tænker man 'hold da op hvor er der meget som er meningsløst i tilværelsen', (...) og så kan man gå og tænke over 'hvad vil jeg med mit liv', finde sin egen mening. Det er rimelig svært."

Man kan pege på, at strukturer på makroplan, i form af senmodernitetens ændrede familieformer, hvor mange unge bor med kun den ene forælder, har store konsekvenser hvis denne forælder dør. Det fremgår af vores empiri, at det er vanskeligt for unge at flytte til den anden forælder i denne alder, og resultatet er, at hovedparten vælger at bo for sig selv.

Det kan ikke konkluderes, at et forældretab medfører manglende materiel behovstilfredsstillelse, idet de unge får behovet opfyldt andet sted, eller vælger at tage ansvar for eget liv, og realisere deres behov for autonomi. Ændringerne hos informanterne kan primært ses, som ændringer i rammerne for materielle behov, og en belastningsfaktor i deres samlede situation. Den ændrede boligsituation, kan ydermere have indflydelse på andre velfærdskomponenter i forhold til de unges oplevelse af nære relationer og netværk.

At de unge vælger at flytte for dem selv, peger i midlertidig også på, at de evner at mestre deres situation efter forældretabet, gennem at løsrive sig fra den efterlevende forælder, og selvstændigt at træffe valg, om deres videre forsørgelses- og bolig-mæssige forhold. At tage ansvar for eget liv, er en mestringsfaktor af stor betydning for håndterbarhed, jf. Antonovsky.

Juul peger på, at der i det senmoderne samfund overlades mere ansvar for eget liv til unge, hvor de ressourcerige kan klare det øgede pres og andre kan ikke (Juul 1996:21). For vores informanter må man sige, at presset er yderligere stort end for andre unge, da dette ansvar opstår pludseligt og ikke igennem en længere proces. De informanter, som er blevet interviewede til denne

undersøgelse, må umiddelbart siges, at tilhøre gruppen af unge, som trods udfordringer, kan mestre denne øgede ansvarlighed, selv i en meget svær situation.

For de unge, hvor tabet manifesterer sig i forældreløshed medfører tabet langt større usikkerhed end for andre unge. For en enkelt informant i undersøgelsen, har tabet den konsekvens, at pågældende i en alder af 17 år er forældreløs, hvilket har medført stor usikkerhed omkring de forsørgelses- og boligmæssige forhold. Informanten er under 18 år og derfor under værgemål og forsørges af kommunen, hvilket opfattes som mere hæmmende for selvstændiggørelse, end støttende;

” (de sagde red.) at jeg skulle på ungdomspension, og det havde jeg hele tiden ikke villet(...) det er et sted, hvor de unge har problemer, ikke et sted hvor deres forældre er døde.(...) jeg ville så gerne flytte på kollegium, og selvom at det var billigere for dem end at jeg boede på ungdomspension, så ville de ligesom ikke, for det var uden for rammerne(...) det tog fra min mor døde, og indtil starten af september at kæmpe med, at jeg kunne flytte ind på kollegiet.(...) Jeg glæder mig bare så meget til at jeg bliver 18 år, jeg gider ikke alle deres kontaktpersoner og alt det.... De skal jo se, hvad jeg bruger mine penge til, og jeg skal der op og ligesom, og man får ikke så meget for pengene”.

Opnåelse af behovstilfredsstillelse på basale materielle behov, er for denne informant langt mere usikkert og indgribende. Når det basale behov for bolig er usikkert, hindres opfyldelsen af overliggende behov op gennem hele hierarkiet, iflg. Maslow.

Behov for tryghed og sikkerhed

I analyse del 1 beskriver informanterne, at de efter tabet har oplevet ændringer i familiestrukturen. Disse ændringer er baseret i familiens roller og opgavefordeling, hvor flere informanter oplever, at de står tilbage med øgede ansvar og manglende tryghed. Beskrivelserne refererer alle til en følelse af, at stå alene med nye og vanskelige opgaver i en sårbar situation, hvilket henviser til Allardts ”at elske” og komponenterne manglende oplevelse af indgåelse i familiefællesskaber og netværk.

Ud fra Maslow behovshierarki følger behovet for sikkerhed og tryghed lige efter de fysiologiske behov, hvilket indeholder oplevelsen af stabilitet og beskyttelse. Maslow finder, at sikkerhedsbehovet kan blive dominerende, når der sker rystelser af den sociale orden, hvilket et forældretab på mange måder kan henføres som. Tabet giver således de unge et øget behov for sikkerhed og tryghed.

Vi har gennem informanternes beskrivelser identificeret en forskel i, hvorledes disse ændringer opleves i forhold til om deres forældre boede sammen eller hver for sig på tabstidspunktet.

Nogle af vores informanter har oplevet disse rolleændringer, som en ombytning af roller mellem den voksne og den unge, og herigennem et øget ansvar for hjemmet og mindre søskende. En anden informant udtaler fx;

” Han (informantens afdøde far red..) gav enormt meget tryghed, for han var meget autoritet og der var så meget kontrol over tingene synes jeg, så jeg var ikke nervøs for at der skulle ske noget uventet, som vi ikke ville kunne håndtere”.

Et sådan skift i rollerne giver ud over et øget ansvar, også anledning til konflikter. Betydningen af denne rollefordeling er tydelig, hos de 2 informanter, hvor forældrene boede sammen inden tabet, idet informanterne på flere måder må påtage sig dele af den afdødes ansvar i familien.

Et flertal af de 6 informanter, som kommer fra hjem hvor forældrene ikke var samboende, beskriver at de efter den ene forælders død, har stået alene med mange opgaver, og et stort ansvar i forhold til tømning af lejlighed, begravelse og skifteret. Opgaver, som informanterne finder rigtig svære og krævende, og kan betegnes som store belastningsfaktorer.

De ændrede familieformer, hvor mange unge bor med kun den ene forælder, kan også her have stor betydning for unges belastningspres efter et forældretab. Når der ikke er en anden forælder, kan ansvaret på den unge blive meget stort. Iflg. Antonovsky, er overbelastning et spørgsmål om oplevede ressourcer, og overbelastning er et centralt problem i forhold til håndterbarhed (Antonovsky 2000: 128f).

Flere sociologer peger på, at samfundsudviklingen i de vestlige lande har betydet radikale forandringer af bl.a. familielivet, generations- og kønsroller, hvor tidligere tiders mønster er i

opbrud (Ziehe et. al. 2008:24f). Kærnefamilien er under pres, som fremherskende familieform. Brud i familien kan ikke anses, som et særligt vilkår, men som et generelt livsvilkår for mange børn og unge. Ikke desto mindre kan man ud fra Maslow se disse ændringer i familiestrukturen, som kilde til en øget usikkerhed, på grund af ændringer i stabiliteten og strukturen i familien og i hverdagen hos de unge (Juul 1996:59,60).

Behovet for sikkerhed og tryghed, udgør et af grundelementerne i flere teorier om menneskets basale behov. Informanternes flytning mellem forældrene er ikke uden konsekvenser, hvor det at passe ind i en ny familie eller føle at et frirum forsvinder, påvirker informanternes oplevelse af tryghed og nærhed. En informant beskriver direkte flytningen, som det sværeste ved forældretabet.

Samfundsudviklingen betyder, at sociale relationer i dag er langt mere usikre, familier opløses, nye etableres, man flytter, skifter job, får nye venner m.v. Intet er længere sikkert, hvorved der stilles store krav til de unges evner i forhold til tilpasning (Juul 1996:96)

At forældretabet manifesterer sig i stor usikkerhed hos vores informanter er der ikke meget tvivl om. Udover usikkerhed som en direkte konsekvens af et forældretab, kan man også se en konsekvens af senmodernitetens familieformer, hvor de unge i højere grad overladt til sig selv. Herigennem bliver det vanskeligere, at anse familien, som grundlæggende institution for de unges sikkerhed og tryghed. Hos Allards er behov ikke universelle, men basale menneskelige behov, der er historisk og kulturelt bestemt, hvorved ændringer i samfundet påvirker behov og behovsopfyldelse (Juul 1996:37). Det basale behov for tryghed og sikkerhed ændres dog ikke, selv i et individualiseret samfund.

Behov for relationer -nær familie

Tætte familierelationer er grundlæggende og afgørende for følelsen af at blive elsket, hvorfor konflikter og splittelse i familien og de nære relationer har stor indflydelse på de unges oplevelse "at elske" jf. Allards behovsteori. Når udfoldelsen af kærlighed og nære relationer hindres bliver det vanskeligt at finde meningen med livet (Juul 1996:15) Hos Maslow fremtræder behov for kærlighed og nære relationer, herunder familie og venskabsrelationer, som det tredje behov i

hierarkiet. Behovet for kærlighed og nære relationer fremkommer hos individet, når behovet for tryghed og sikkerhed er opfyldt.

I analyse del 1 beskriver flertallet af informanterne (7 ud af 8), at forældretabet har resulteret i et tættere familieforhold i den tilbageværende, nære familie. Men samtidig beskriver 5 ud af 8, at de efter tabet har oplevet, en øget splittelse samt konflikter i de nære familierelationer baseret i tabet i forhold til sorgen, praktiske ting og økonomi, samt følelser af manglende nærhed. Som en informant bemærker, kan en konsekvens af konflikter være, at der *leves mere individuelle liv* i den helt nære familie. Og en anden konsekvens, som vi allerede har beskrevet, at den unge flytter for sig selv, fordi det bliver for svært at bo hos den tilbageværende forælder.

Det er naturligvis helt uundgåeligt at et forældertab ændrer rammerne for tilfredsstillelse af behov for nære familierelationer, og skaber kriser i den tilbageværende familie. Og det er nærmest en selvfølge, at det at miste en forælder, er en alvorlig følelsesmæssig og social belastning for et ungt menneske.

Samtidig tyder meget på, at senmoderne teoretikeres teser om, at familien som institution er under stærk forandring, også bør spille ind i en diskussion om informanternes belastninger og problemer. Der eksisterer således objektive betingelser for familielivet, som ændres over tid, og som præger forholdet og relationen mellem forældre, børn og unge. Tidligere tiders mønster er i opbrud, hvor kernefamilien som det traditionelle familiemønster, udskiftes af forskellige familieformer. Brudte familier og enlige forældre kan ikke anses, som et særligt vilkår, men som et generelt livsvilkår for mange børn og unge i dag.

Trods disse ændringer i familiemønstre, med opløsning af kernefamilien, beretter flere af vores informanter om en følelse af savn og misundelse, i forhold til andres familier. Hvilket vidner om, at basalt behov for, samt normer og værdier om en familie fortsat eksisterer hos de unge, så helt opløsning af kernefamiliens værdier og de unges frisættelse fra familien er endnu ikke sket.

En informant beskriver; *"Jeg har fået svært ved at håndtere nogle situationer, og jeg er blevet ret følsom overfor, hvis folk har det rigtig godt med deres familie"*.

En anden informant beskriver her sine følelser omkring at skulle besøge sin kærestes familie;

"nu skal jeg slæbes ind i den familie, og sidde med stramme læber og glo på hendes forældre, og kigge på hendes velfungerende familie for alt det jeg selv har mistet, ikke blot fordi mine forældre var skilt og det blev taget fra mig hurtigt, men også fordi jeg har mistet min mor, altså alle de ting som jeg virkelig savnede og havde brug for....det er en kæmpe, kæmpe misundelse".

Antonovsky finder, at *"stressfaktorer er allestedsnærværende i menneskets eksistens"*, men det afgørende for, hvordan mennesker håndterer disse stressfaktorer, er, oplevelsen af sammenhæng i livet - *"sense of coherence"*. Antonovsky finder således at det, som er afgørende for de unges videre liv er, hvorvidt de kan finde en mening med livet og at de gøre deres bedste for at klare situationen, at de handler (Antonovsky 2008:37). Det at handle, refererer til individets tidlige erfaringer i opvæksten, at mestre er noget man lærer gennem sin opvækst i familien.

Udover den øgede selvstændiggørelse, kan informanternes mestring således forklares ud fra Antonovsky, hvor informanterne, trods tabet og dets betydning, alligevel formår at finde en mening med livet efter tabet og komme videre, ved at trække på tidligere erfaringer.

Flere af de unge beskriver, at de efter forældretabet har *"overtaget"* den afdødes værdier og normer, og mener at det er vigtigt at holde fast i disse. En informant beretter;

"Det er meget hans normer og værdier der i fokus synes jeg, for mig. Det har altid været det rigtige for mig, og jeg har altid set rigtig meget op til min far, og hans opdragelse har selvfølgelig påvirket mig rigtig meget"

Når livet efter et forældretab bliver usikkert, finder de unge således vej videre i livet gennem fastholdelse af den afdødes normer og værdier. Herved bliver tidligere erfaringer og familiens ressourcer styrende for, hvorledes de unge handler efter et forældretab.

Ud fra ovenstående er de unge således på den ene side selvstændiggjorte unge, der formår at tage ansvar og træffe valg for deres videre liv. Men helt frisættelse fra håbet om en kernefamilie og familiens trygge rammer er ikke sket. De unges behov for sikkerhed og tryghed er fortsat eksisterende, hvor manglende behovstilfredsstillelse af disse behov i høj grad skaber en øget sårbarhed. En mangel på nære familierelationer kan føre til en længerevarende tilstand af ensomhed og isolation. Doyal & Gough finder, at mennesket har et universelt behov deltagelse i

samfundet (Doyal & Gough 1991:69). Ved en længerevarende tilstand af ensomhed og isolation hos de unge, er oplevelsen af deltagelse i samfundet ikke tilstede, hvilket påvirker de unges psykisk helbred. Mennesket skal have en vis psykisk, intellektuelt og emotionel kapacitet for at klare hverdagen, et godt psykisk helbred er derfor en afgørende faktor for at kunne klare hverdagen for de unge (Doyal & Gough 1991:56)

Ud fra et behovsteoretiskperspektiv kan forældretabet ses, som en generativ mekanisme i forhold til de unges ændrede mulighed, for opfyldelse af helt basale behov og behovstilfredsstillelse af en række andre betydningsfulde behov. I tråd med Antonovsky, er det således ikke selve begivenheden, men dens konsekvens der har betydning for individets mestring og mulighed for at komme videre i livet efter et forældretab (Antonovsky 2000:48), herved får mængden af manglende behovstilfredsstillelse afgørende betydning for informanterne.

Relationer til fjernere familie og voksne

I undersøgelsen har vi spurgt ind til informanternes øvrige familiære netværk, samt hvilke ændringer tabet har medført heri. Omfanget af de unges fjernere familienetværk, er både før og efter tabet meget forskelligt. Flere informanter beretter om et tæt og ressourcegivende netværk i den lidt fjernere familie. Men hos en del af informanterne, berettes der om, at der er et mindre tæt netværk til de mere fjerne familiemedlemmer. Brudte familieforhold og geografisk afstand, er nogle af de faktorer, som informanterne nævner, har indflydelse på netværket. Flere af informanterne har endvidere ikke mange tætte relationer til voksne. Det er nærliggende at tænke, at de splittede familieformer i senmoderniteten betyder, at relationer til voksne familiemedlemmer, udover forældre, kan være en mangelvare. Dette kan stille unge der mister en forælder, i en yderligere sårbar position.

At mangle ressourcer i form af familierelationer kan, iflg. behovsteoretikere, være udslagsgivende for alvorlig mangel på tilfredsstillelse af behov, og føre til social isolation.

Flere af informanterne afviser dog, at de kan bruge familiemedlemmers støtte til noget. En informant udtaler f.eks.;

” Min onkel har holdt en tale til mig til min 18 års fødselsdag. Jeg ved ikke om han tænker at han gerne vil være den der faderfigur også...øhm...jeg har ikke sådan specielt stort behov for det egentlig. Jeg vil ikke sige at der er nogen fra min familie der har betydet mere for mig end ellers (...)det er ikke sådan at jeg bruger dem rigtig meget”

Flere af informanterne beretter om, at selvom de føler bånd til familiemedlemmer, har de i hverdagen mindre betydning som ressource for dem.

I en senmoderne kontekst er fællesskaber og familiesammenhold, er ikke længere er noget man fødes ind i, men noget individet selv må skabe, hvorved der større krav til den enkelte om at kunne etablere nære relationer både inden og uden for familien.

Behovstilfredsstillelse bliver således i høj grad, en individuel opgave for de unge, hvor de må søge støtte andet sted. Og spørgsmålet er, om unges sociale position er så udgrænset, at de i mange tilfælde ikke kan bruge fjernere familiemedlemmer og voksne som ressourcer. I hvert fald peger senmoderne ungdomsteori på, at unge i højere grad referer til andre unge end til voksne, i deres liv.

Ungdomsliv

Denne del af analysedel 2, vil omhandle informanternes forhold til andre unge, samt til uddannelsessted.

Vi har i analysedel 1 vist, hvordan stort set alle de 8 informanter føler, at deres relationer til andre unge har ændret sig efter forældretabet. De unge beretter om at føle sig alene, mangle forståelse, blive svigtet og føle sig anderledes. Citater fra nogle af de 8 unge har beskrevet, hvordan informanterne efter den ene forælders død, i mindre grad end tidligere deltager i det gængse ungdomsliv.

Vi vil i dette analyseafsnit analysere de unges situation ud fra et belastnings- og mestringsperspektiv. I forhold til teori om sociale problemer, vil vi anvende både behovsteori og afvigerteori. Hovedvægten vil være på afvigerteori. Analytisk kan man sige, at der i den behovsteoretiske analyse vil blive lagt vægt på informanternes interindividuelle relationer, mens

afvigerperspektivet vil bevæge sig på et interindividuel- institutionelt- og interinstitutionelt niveau.

Vi vil undervejs diskutere teoriernes relevans i forhold til vores problemformulering. Desuden vil vi have en optik rettet mod den senmoderne ungdomsforståelse, samt informanternes handlen og forståelse af mening.

Relationer til andre unge –behovsperspektiv

Et gennemgående tema i interviewene med informanterne, er den ensomhed som rammer dem, efter at have mistet en forælder. Som det beskrives i analysedel 1, har flere af vores informanter oplevet at miste venner efter forælders dødsfald. Andre unge forstår ikke hvad det vil sige at miste, eller de reagerer, iflg. vores informanter, med berøringsangst overfor situationen og ikke *"tør sætte sig ind i hvordan man har det"*, som en informant beskriver. Endvidere føler informanterne, at de er anderledes, og har andre normer og værdier end andre jævnaldrende.

Man kan ud fra en behovsteoretisk vinkel anskue de unges situation, som en mangelsituation, hvor det menneskelige behov for nære relationer, og at høre til i et fællesskab, jf. komponenter Allaardts 'At elske', ikke tilgodeses. Fokus på vigtigheden af et socialt fællesskab med andre unge, forstærkes af en senmoderne ungdomsforståelse, hvor unge løsrevet fra samfundets institutioner og traditioner, i høj grad er afhængige af, at finde og fungere i sociale netværk blandt andre unge.

Flere af informanterne beskriver, at de mangler nogen at tale med. Dette behov dækkes ikke -eller kun delvist- af voksne og familiemedlemmer. Bemærkelsesværdigt er det, at selvom flere af informanterne efterlyser mere kontakt til voksne og familiemedlemmer, bruger de dem tilsyneladende ikke. Derimod beskriver flere informanter den velfungerende kontakt til venner som tættere og af stor betydning. På konkrete spørgsmål om, hvad der har hjulpet dem efter forælders dødsfald; *"Jeg har brugt mine venner (...)min søster og min veninde"* fortæller en af informanterne fx.

Det er tydeligt, at en stor del af kilderne til støtte, referencerammer og meningsproduktion i de unges liv, ligger i forhold til jævnaldrende.

Derfor er informanternes relationer til venner særdeles betydningsfulde, såvel før som efter tabet af en forælder. Det er derfor et stort sekundært tab også at miste venner, efter tabet af en forælder. Dette kan formentlig føre til en længerevarende tilstand af ensomhed og isolation.

Relationer til andre unge har endvidere stor betydning for udvikling af identitet –'at være' dimensionen i Allardts model. Hvor man traditionelt har set forældre som primærkilde til børn og unges socialisering og identitetsdannelse, betyder senmoderniteten at forældres erfaringer, livsindsigt og viden ikke på samme måde er relevante og brugbare (Krange og Øia 2007:35). Identitet skabes især i ungdomsårene, og markerer tilhørsforhold til sociale fællesskaber (Krange og Øia 2007:88) Eller gennem kollektive processer i ungdomskulturen.

Relationer til andre unge -afvigerperspektiv

I midlertidig kan man også se situationen ud fra afvigersociologiens begreber om afvigelse fra normer og værdier. På denne måde bliver afvigelse, og ikke manglende behovstilfredsstillelse, en generativ mekanisme i forhold til risiko for sociale problemer. Set med denne optik, har informanterne efter deres forælders død, vanskeligt ved at leve op til de gældende normer og værdier for, hvad der er vigtigt i ungdomskulturen, og hvilken adfærd der er acceptabel og giver adgang til, hvad der er eftertragtellesværdigt.

Mertons udgangspunkt er, at der i samfundet eller i en given gruppe, eksisterer flere elementer af social og kulturel struktur, som det er muligt at separere analytisk. Hvad angår kultur er de to hovedelementer dels kulturelt definerede mål og interesser, og dels hvordan den kulturelle struktur definerer, regulerer og kontrollerer opnåelsen af disse mål (Merton 1976:186), dvs. hvilke normer der gælder i den givne kultur.

Informanterne i vores undersøgelse giver, som tidligere nævnt, udtryk for, at der i deres samvær med jævnaldrende er sket store forandringer efter forældretabet. Flere af informanterne beskriver, at de efter de har mistet en forælder, har vanskeligt ved at passe ind i de ungdomsfællesskaber, de tidligere har været i. Dette gælder både hvad angår venner og klassekammerater. Som det fremgår af analysedel 1 beskriver vores informanter en ungdomskultur, hvor det er vigtigt at have fokus på elementer som fester, tøj, kærester osv., for at være del af fællesskabet. Et kulturelt mål er også at være en del af fællesskabet i gruppen. Det er vigtigt at have succes, at være med osv.

De elementer informanterne beskriver, er for fleres vedkommende både udtryk for værdier og normer. At deltage i fester er en norm, en måde at opnå fællesskab og andres anerkendelse, men

også en værdi i sig selv. Når man er ung, fester man, og man kan sige at der er en høj grad af adfærdsregulering forbundet hermed. Dette fremgår af citater i analyse 1, hvor informanter beskriver, at de på den ene side ikke har lyst at deltage i fx fester, men på den anden side er bange for at blive udstødt og isolerede.

Tilpasningsformer

Vi kan af vores interviews udlede, at informanterne vælger mere eller mindre bevidste forskellige strategier for deres adfærd, i forhold til at leve op til ungdomskulturens normer og værdier –eller ikke at gøre det. For stort set alle informanternes vedkommende, sker der en afvisning af de gældende normer og værdier. De fortæller, at ungdomslivets overfladiskhed ikke længere siger dem noget, de føler sig ældre og mere modne, og trækker sig i større eller mindre grad fra samværet med grupper af andre jævnaldrende. Iflg. Merton kan afvisning af mål og midler føre til en dysfunktionel, afvigende adfærd i samfundet eller i gruppen. Vi ser i vores interviewmateriale, at flere informanter har en adfærd, der afviger fra de andres i de grupper de hidtil har tilhørt, og at der er en følelse af ensomhed blandt flere af de unge. Spørgsmålet er, om denne afvigelse kan karakteriseres som et socialt problem?

Merton skelner mellem 5 forskellige tilpasningsformer til kulturelle mål og de institutionaliserede midler. Heraf kan vi i vores materiale identificere nogle ligheder med specielt 2 tilpasningsformer; 'retreatism' –tilbagetrækning, og 'rebellion' -oprør. For tilbagetrækning gør sig gældende, at individet afviser kulturelle mål samt midler. Konsekvensen er, at individets adfærd ikke korresponderer med institutionelle normer, og individet ekskluderes fra samfundet/gruppen (Merton 1976:207). Denne tilpasningsform, kan altså føre til en afvigelse, med store sociale konsekvenser for individet. Den anden nævnte tilpasningsform- 'oprør'- optræder når individet stiller spørgsmålstejn ved normer og værdier, og bryder gruppens enhed, ved at udvikle nye normer og værdier (Merton 1976:211).

Vi kan i informanternes beskrivelser se nogle træk i form af, at en tilbagetrækning fra samvær med andre unge kan betyde en isolering af den unge, fx oplever en informant manglende invitationer til fester, fra de andre i klassen. I midlertidig mener vi, at det er overordentligt vanskeligt at konkludere, at det er en adfærd der fører til en længerevarende isolation, eller ekskluderende proces for vores informanter. Snarere ser det ud som om, at informanterne blot i en periode ikke

dyrker det samvær med andre unge de hidtil har haft, og dernæst finder andre fællesskaber, eller andre måder at være sammen med deres venner på. Således beretter flere informanter om, at de efter forældrens død, har koncentreret sig om, at finde nye venner og fællesskaber, hvor de deler værdier og normer. Denne adfærd, passer bedre ind i tilpasningsformen 'oprør'. Her sker der snarere end en total afvisning af normer og værdier, en omformning og nyudvikling af værdier. Informanterne konkluderer, at mange af ungdommens værdier og normer er overfladiske og ubrugelige for dem, men flere af dem beskriver, at de har fundet nye normer og værdier, som skaber bedre mening og i deres liv –altså en mestringsstrategi. Iflg. Antonovsky, er det at finde nye kilder til meningsfuldhed, kendetegnende for mennesker der har en god oplevelse af sammenhæng (SOC) i deres liv (Antonovsky 2000:155). Desuden har flere af informanterne fundet nye fællesskaber, hvor der er en større overensstemmelse mellem egne og andres værdier. En informant fortæller her om at 'give op' på drengene fra klassen, og finde nye venner;

jeg spejler mig selvfølgelig meget i dem der er omkring mig, men jeg synes jeg ligner dem meget lidt(...)jeg prøvede mere før(...) jeg tænkte det skal jo fungere. Nu har jeg virkelig givet op på de drenge. Det var også derfor jeg meldte mig til skolekomedien, for at møde nogle andre, og komme lidt væk og få en anden vennekreds. Det synes jeg er lykkedes rigtig godt”.

En enkelt af vores informanter havde efter sin fars død, en periode med afprøvning af forskellige subkulturelle fællesskaber;

Jeg havde en del bekendte i klassen, ikke deciderede venner, dem mistede jeg næsten helt, da min far døde (...)Så havde jeg en overgang, hvor jeg gik sammen med nogle gangsters fra min klasse (...)så snakkede jeg lidt med dem, og så fik jeg en ny periode, hvor jeg gik rundt med de der punkere. Vi var en masse, der var rigtig engagerede i Ungdomshuset. (...)Men det kunne jeg ikke holde ud, så det var sådan lidt...

Var det efter din fars død at du shoppede lidt rundt, for at finde ud af hvor du var?

Ja, jeg fandt aldrig mit ståsted sådan rigtigt.

Denne informant beskriver en søgen efter et ståsted i de sociale relationer, efter faderens død. De gamle venner er væk, og der ledes efter nye. Man kan tolke det som, at værdier og normer efter faderens død er usikre. I midlertidig opfattes det i senmoderniteten som helt almindeligt, at unge afprøver fællesskaber og skifter grupper. At skifte 'peer groups' som ung er normal adfærd, som også har at gøre med udvikling af identitet. For de interviewede unge, kan gruppeskift ses som en måde at mestre ændrede behov på, som viser ressourcer til at finde mening i deres liv, og dække behov for et givende socialt fællesskab. Samtidig ses en høj grad af individuel refleksion over hvem de vil være.

Diskussionen om afvigende adfærd og sociale problemer, må i midlertidig også inddrage en stillingtagen til tilstand af anomie.

Anomie

Den anomiske tilstand er kendetegnet ved en mangelfuld social integration, som især er kendetegnet ved afvigelse fra gældende adfærd. Oprindeligt udviklet af Durkheim, beskriver anomie en tilstand af normløshed i et samfund eller en gruppe (Merton 1976:215). Denne anomitilstand refererer til tilstande på interinstitutionelt (makro) niveau, hvor fravær af normer betyder at individet får problemer med at forholde sig til rammer om sin livsførelse (Krange og Øia 2005:13)

Som beskrevet i sidste afsnit, er det ikke vores forståelse, at der er tale om, at de 8 informanter er løsrevne fra værdier og normer og fællesskaber. Snarere at de har udviklet nye i overensstemmelse med de erfaringer og nyorienteringer de unge har gjort sig, efter deres forælders død. En enkelt ung har prøvet sig selv af i subkulturelle fællesskaber efter sin faders død. At søge efter identitet i fællesskaber er, iflg. senmoderne teori, en normal del af det at være ung.

I midlertidig kan anomibegrebet tolkes og forstås på flere mere måder, og i forskellige grader. Merton taler om, at anomie kan opdeles i 'acute' og 'simple' anomie. 'Acute' anomie er som beskrevet ovenfor, en tilstand hvor individet i høj grad er desintegreret og løsrevet fra samfundet eller gruppen. 'Simple anomie' refererer til situationer, hvor der er konflikt mellem værdier i en gruppe, som kan føre til uro og en følelse af separation fra gruppen. Anomie kan ligeledes både eksistere som en objektiv og en subjektiv oplevet tilstand (Merton 1976: 217-).

Anomi som objektivt eksisterende tilstand har det ikke været muligt at konstatere ud fra vores empiri.

En subjektivt oplevet tilstand af at være i konflikt med andres værdier, samt i nogen grad at være separerede fra en gruppe, kan med stor tydelighed findes i vores interviewmateriale, specielt i forbindelse med informanternes samvær med andre unge i deres skole. Denne tilstand resulterer i ensomhed hos nogle, men også en afvejning af behov og hvad der er vigtigt. En informant er kommet til følgende erkendelse:

Jeg gider ikke at spille tiden på gymnasiefester med en hel masse mennesker jeg ikke gider at høre på. Så der tænker jeg, at jeg vil gøre hvad jeg vil. (...) det der gør mig glad og giver mening i livet, det kommer helt klart på førstepladsen.

Citatet kan illustrere en udvikling, med mere individualiseret tilgang til kultur og mening, end hvad Mertons teori og afvigende adfærd kan tilbyde. Det er, som vi tidligere har beskrevet, tydeligt at informanternes ændrede adfærd i forhold til andre unge, har konsekvenser i form af en følelse af isolation. Samtidig må det pointeres, at det informanterne selv udtrykker, er en individuel stillingtagen til, hvad de ønsker at have ud af samvær med andre. Det der ikke giver mening kan ikke bruges, de unge søger efter mening i deres eget liv, og handler derefter, bla. ved individuelt at skabe normer og værdier.

Diskussion, afvigende adfærd eller behov?

Man kan sige, at de unge frem for at søge en fælles mening, søger sammenfaldende værdier i de grupper de tilhører. I det strukturfunktionalistiske spor, er individer skabt af de sociale systemer de befinder sig indenfor; for unge vil det sige familie, skole, venner og uddannelse. Disse systemer er de socialiserende ind i, og sociale fænomener er overindividuelle. På den anden side er sociologiske strømninger, hvor sociale systemer forstås, som produkter af menneskelig handlen (Juul 1996:34f). Den strukturfunktionalistiske tilgang til konsensus om kultur og værdier, harmonerer på nogle punkter dårligt med en nyere senmoderne forståelse af unge, som frisatte og individualiserede. De unge bliver ikke nødvendigvis afvigere, fordi de ikke deler en gruppes værdier og normer. I hvert fald ikke de informanter vi har talt med. Det lægger uden tvivl et stort pres på informanterne, men det vi kan se er primært, at hovedparten af informanterne har en

velreflekteret tilgang til sig selv, og hvilke værdier og normer de ønsker i deres liv. Der er således i mindre grad tale om, et krydspres hvor sociale strukturer afskærer dem adgangen til, hvad der er eftertragtelssværdigt. Snarere sker afvigelsen fra de andre på baggrund af individuelle refleksioner og valg omkring, hvad der er vigtigt og skaber mening i deres liv. Samtidig er det dog vigtigt at bemærke, at det ikke er helt omkostningsfrit for de unge. De fleste beretter om, at fravigelsen fra normer og værdier i tidligere fællesskaber har konsekvenser i form af ensomhed, og specielt i skolen, et manglende tilhørsforhold til de andre. Dette betyder bl.a. at nogle har mindre lyst til at være i skolen, og for en enkelt er isolationen medvirkende til et fraspring fra gymnasiet .

Diskussionen af afvigende adfærd, forekommer vanskelig at adskille fra fokus på de unges behov i forhold til behovsteori. Det virker således mere oplagt, at se de unge som individer i en situation hvor tilfredsstillelsen af basale behov er under pres. Og hvor vanskeligheder med at opfylde sociale behov, gør de unge sårbare. Samtidig kan teori om afvigende adfærd, dog bidrage med sit fokus på betydningen af værdier og normer, og betydningen af afvigelse fra disse. Teorien kan formentlig forklare, at nogle unge der mister en forælder, efterfølgende får svært ved at klare sig. Det er bare ikke tilfældet med vores informanter, som tilsyneladende klarer presset ved individuel handlen og refleksion over mening, værdier og normer.

Uddannelse

Vores empiri peger på, at uddannelse og skolegang er en meget betydningsfuld del af de unges liv. Man kan se uddannelse, som en blandt mange velfærdskomponenter ifh.t. Allard. For unge er denne velfærdskomponent af større betydning end for andre, da de er i en fase af deres liv der fordrer uddannelse, som adgang til et vellykket voksenliv. Skolen er ikke blot et uddannelsessted, den udgør også en vigtig institution i de unges identitetsdannelse. Den er en socialisationskilde, hvor de unge igennem kontakt med de andre elever får dækket sociale behov, og skaber egen identitet. Skolen opfylder således flere basale behov.

At miste en forælder har for nogle af de unge gjort det vanskeligt at leve op til de krav skolen stiller, men der er hos alle vore informanter en bevidsthed om, at det er vigtigt at gå i skole. Denne værdi er for flere blevet forstærket af forældrerens dødsfald. Dette peger på, at skolen som

institution, har stor betydning. Flere af informanterne beretter om, at det at gå i skole er meget meningsfyldt for dem. Det er ud fra citater i analyse del 1 tydeligt, at informanterne oplever skolegang som meningsfuldt og vigtigt efter tab af en forælder. Flere informanter anvender fokusering på skolen, som en måde at håndtere deres forældres sygdom og død. Man kan med Antonovskys begreber sige, at de unge finder mening og sammenhængen i deres liv, ved at holde fast i skolen.

Det er derfor her vanskeligt, at følge senmoderne teoretikeres tanker om, at institutioner har mindre betydning for unges liv. Tværtimod.

En stor udfordring for flere af de informanterne ligger dog i, at skolen som institution har svært ved at møde de unges behov for støtte og omsorg. Man kan sige, at skolens fokus på læring er frakoblet de unges privatliv. De unge er også i skolen ansvarlige for sig selv, og for at leve op til de faglige krav der stilles –hvilket kan være svært når et forældretab rammer. En af de informanter som har haft vanskeligt ved at klare skolen, efterlyser på den ene side mere hjælp og støtte, men når til konklusionen *"Jeg ved ikke, det er jo ikke skolens ansvar, at jeg skal have det godt"*. I et individualiseret samfund, er det enkeltes ansvar at have det godt, hvilket internaliseres i den enkeltes bevidsthed..

Det er i vores interviews tydeligt, at læreres og ledelses reaktioner på informanternes forældretab har stor betydning for dem. Bl.a. har flere oplevet lærere som havde svært ved at tale med dem om det, pga. følelsesmæssige reaktioner, eller tabuisering. Sidstnævnte illustreres i analysedel 1 af en af informanterne, som en akavethed hos lærerne i forhold til at tale med ham.

Samtidig har det sociale fællesskab med andre elever, stor betydning for de unges. Som vi har beskrevet, føler flertallet af de unge, at de efter forældrerens dødsfald ikke deltager i det sociale fællesskab på samme plan som de andre unge. Som beskrevet i foregående analyseafsnit, er det vores indtryk, at de unge i vores undersøgelse handler som individer snarere end som medlemmer end et kollektiv, ved at danne egne værdier og normer etablere nye fællesskaber. Denne handling falder godt i tråd med individualiseringsteserne. Men samtidig beretter informanterne også om savn efter at være med i gruppen, og angst for isolation, derfor kan der være en dobbelttydning.

Konklusion

Vi har i dette speciale haft fokus på sociale problemer hos 8 unge mellem 16 og 19 år, som har mistet en forælder. Udgangspunktet har været informanternes egne oplevelser, følelser og forklaring af hændelser. Samlet set har dette speciale koncentreret sig om et helhedssyn på informanternes livssituation, efter tabet af en forælder. Mange individuelle faktorer hos informanterne er fravalgt, til fordel for mønstre, som flere informanter har berettet om.

Analysen har først beskrevet de undersøgte fænomener, hvorefter vi har inddraget et belastnings- og et mestringsspektiv. Vi har herunder anvendt teorier om sociale problemer i form af et behovsperspektiv, og et perspektiv om afvigende adfærd. Derudover har vi haft fokus på meningsproduktion, og den kontekst de unge lever i, i det senmoderne samfund. Vi har søgt at identificere, hvilke sociale problemer unge i sorg oplever, samt at forklare disse ud fra forskellige niveauer. Gennem denne teoriramme har vi anlagt et helhedssyn på forståelsen og forklaringen af de sociale problemer.

Vores væsentligste fund har været informanternes oplevelse af ensomhed og anderledeshed, samt udfordringer i form af et stort ansvar for eget liv.

Tabet af en forælder, har for hovedparten af vores informanter, betydet et sekundært tab i form af sammenbrud i nogle af de nære relationer til venner og familie. Disse sammenbrud henviser til ændringer i samspillet på det interindividuelle niveau. Brudene forklares af informanterne selv, som baserede i krisereaktioner for familiære relationers vedkommende, hvor kriser hos familiemedlemmer fungerer, som en bagvedliggende mekanisme i forhold til informanternes oplevelse af sekundære tab. For venners vedkommende omhandler brud i relationerne, vennernes manglende evne til at håndtere og forstå informanternes situation. Flere informanter beskriver en berøringsangst hos andre som kan virke, som den generative mekaniske i forhold til sammenbrud i relationer mellem unge.

I et behovsperspektiv, kan mangel på sociale relationer være afgørende for udvikling af sociale problemer, idet deltagelse i samfundet anses, som et universelt menneskeligt behov, som forudsætter opfyldelse af basale behov forinden. Vi har i vores analyse fundet indikationer på, at informanterne til en vis grad er udsat for isolation. Dog finder vi, at informanterne samtidig har ressourcer og handlestrategier, som her fungerer, som modvirkende mekanismer til en længerevarende isolationsproces og manglende deltagelse i samfundet. Isolationsprocesser og manglende deltagelse refererer begge til fænomener på interindividuel- og interinstitutionelt niveau, men manifesterer sig på et individuelt niveau.

I vores undersøgelse er det bemærkelsesværdigt, at 6 ud af 8 informanter kommer fra familier, hvor forældrene ikke var samboende. Relationer til fjernere familiemedlemmer beskrives desuden af hovedparten af de unge, som perifere.

Det har ikke været muligt for os at fastslå, hvorvidt overrepræsentationen af informanter fra brudte familier i vores undersøgelse peger i retning af, at unge fra brudte familier, som mister en forælder, oplever større problemer end unge fra familier hvor familien forinden dødsfaldet var samboende. Det kan være helt tilfældigt, at 6 ud af vore 8 informanter kommer fra familier, hvor forældrene ikke var samboende før den enes død. Men noget tyder på, at den senmoderne familiestruktur, med dens opsplitning af kernefamilien, her er en generativ mekanisme på det institutionelle niveau, for øget udsathed og sårbarhed. Familien er ikke en institution, som på samme måde som tidligere, danner basis for individets sociale integration, eller fungerer som støtte. Den efterlevende forælders håndtering af tabet, samt konflikter baseret heri, har ydermere betydning. Dette har store konsekvenser for vore informanter, som presses til at tage et stort ansvar for eget liv, og for selv at finde mening i tilværelsen, løsrevet fra familien som institution.

Kontraindicerende for at dette pres bliver for stort, og informanterne falder igennem, er dog, at informanterne i denne undersøgelse formår at håndtere situationen, og finder mening i at skabe en mere individuel tilværelse. Selvom de har andre muligheder, vælger de at flytte for sig selv, klare sig selv og reflektere over deres egen mening med livet. Tabet har således direkte haft betydning for, at 5 ud af 8 unge bor for sig selv i dag.

Man kan dog langt fra sige, at familien ingen betydning har. Flere informanter lægger vægt på at have tætte følelsesmæssige bånd til familiemedlemmer, de har værdier om familietilhørsforhold og beretter om overtagelse af den afdødes værdier.

Endvidere peger flere informanter på, at de generelt ikke har mange relationer til voksne. Dette peger på, at ændringer i samfundet er en generativ mekanisme i forhold til de unges frigørelse og position i samfundet, løsrevet fra 'de voksnes verden'. Konsekvenserne heraf er, et stort ansvar på den enkelte, og en øget sårbarhed.

Hvad angår relationer til venner og andre jævnaldrende, er vores undersøgelse ligeledes vidnesbyrd om en mangelsituation. Informanterne beskriver, at de har vanskeligt ved at få deres følelser socialt anerkendt og få opfyldt deres behov for nærhed og støtte gennem venner og kammerater. Flere informanter beretter om venskaber, som det ikke har været muligt at fastholde efter forældertabet. Her er modenhed, berøringsangst og manglende viden forklarende elementer, eller generative mekanismer, i forhold til

manglende nærhed og støtte. På den anden side beskriver flere informanter, at de venskaber som fungerer, er meget meningsgibende, og en af deres største ressourcer for deltagelse i det sociale liv.

Set i et behovsperspektiv, er venskabsrelationer selvsagt overordentligt betydningsfulde for opfyldelse af basale behov. Netop unges venskaber indtager i senmoderniteten en markant rolle, som socialisations- og identitetskilde. Da relationer til familie og voksne, som ovenfor nævnt, er sparsomme eller konfliktfyldte, træder venskabs rolle endnu tydeligere frem for informanterne. I det senmoderne samfund har unge en egen social struktur, baseret på peer groups, mener nogle forskere. Fravær af venskaber og tilhørsforhold til grupper, kan derfor have vidtrækkende konsekvenser i form af manglende følelse af autonomi og deltagelse i samfundslivet, hvilket igen kan indebære en risiko for en mangelfuld identitetsdannelse.

Et afvigerperspektiv kan bidrage yderligere, til afsøgningen af generative mekanismer og sociale konsekvenser af informanternes position i forhold til andre unge.

Som vi har beskrevet, oplever informanterne, at de efter forælders dødsfald har andre værdier og normer end flertallet af deres jævnaldrende. Konsekvensen er, især i skolen, en afvigelse fra andre, som fører til en vis grad af isolation. Værdier i ungdomskulturen omhandler, groft sagt, frihed og ubekymret, hvor normen bl.a. er deltagelse i fester. Disse ungdomskulturelle fænomener trækker informanterne sig fra efter forælders død.

Vi mener dog, at det er vanskeligt at konkludere, at informanternes tilbagetrækning fra denne del af ungdomsfællesskabet, fører til anomi og sociale problemer, selvom oplevelsen af at være anderledes og udenfor fællesskabet er forholdsvis tydelig. Det viser det sig, at informanterne frem for at ende i en anomitilstand, hvor de pga. normløshed er i en udstødt situation, snarere omformulerer de gældende normer og værdier til hvad der passer til deres behov. Herigennem udviser de unge høj grad af mestring og evne til at finde ny mening i livet.

Igen må et fokus på individualitet, mening og ressourcer inkluderes. Informanternes forhold til værdier og normer i ungdomskulturen, hænger sammen med deres behov for eksistentiel mening, et behov, som er øget efter tabet af en forælder.

Som det fremgår af vores undersøgelse, håndterer flere informanter situationen med et skifte i venskabsrelationer og gruppetilhørsforhold. Så selv om afvigelsen fra værdier og normer betyder en vis grad af isolation, i de fællesskaber og grupper de tidligere har færdes i, formår informanterne gennem handling at stabilisere situationen. Det skal dog understreges, at flere informanter fortsat oplever, at det er en vanskelig situation, specielt i skolen, hvor de ikke passer ind i klassefællesskabets sociale kontekst.

Flere informanterne beretter om en angst for, at andre skal tage afstand fra dem, eller at de skal blive isolerede.

Hvad angår fund i forhold til informanternes skolegang og uddannelse, er det som træder tydeligst frem, at tabet af en forælder, generelt ikke har ændret på de enkelte informanternes opfattelse af, at det er en meningsfuld aktivitet at gå i skole. For hovedparten af informanterne er skolegang en stor kilde til håndtering af hverdagen under den krise der efterfølger forælders dødsfald. Skolen har, som institution, en fremtrædende rolle i informanternes liv, hvor det institutionelle niveau direkte har indflydelse på de unges fremtid. Her er det vanskeligt at følge senmoderne teoretikeres teser om, at unge er løsrevet fra institutioner. Informanterne lægger vægt på at holde fast i skolen, men beretter samtidig om, at det er vanskeligt. Interaktionen med andre elever er, som beskrevet, præget af en følelse af at være udenfor fællesskabet og mangle forståelse fra de andre elever. Samtidig oplever flere af informanterne, at mangle støtte og forståelse fra lærere og ledelse. Igen overlades informanterne et stort ansvar i forhold til at tage ansvar for eget liv.

Samlet set kan vi se, at de unge kommer i klemme mellem deres behov for sociale relationer på den ene side, og den individualistiske livsstil i det senmoderne samfund på den anden side. De forventes at kunne klare sig selv og selv tage ansvar. Det er vores indtryk, at netop vores informanter trods store udfordringer, formår at tage dette ansvar og at skabe mening og sammenhængen i deres liv alligevel. Hvilket formentlig ikke er gældende for alle unge, som har mistet en forælder. De unge, som har dannet grundlag for vores primær empiri fremstår generelt, som velfungerende og ressourcerfulde unge. Disse ressourcer fungerer, som en generativ mekanisme i forhold til de unges anvendelse af mestringsstrategier, og efterfølgende skabelse af mening i livet.

En ikke uvæsentlig pointe i forhold til vores informanter, er, at de trods relative gode ressourcer alligevel har haft et behov for hjælp, som Unge & Sorg har opfyldt. Denne hjælp har sandsynligvis haft stor indflydelse på vores undersøgelsesresultater.

Socialfaglige løsninger

Ud fra et socialfagligt løsningsperspektiv kan der direkte peges på to konkrete indsatser, der har afgørende betydning for de unge, som mister en forælder.

Det er generelt for vores informanter, at de efterlyser nære relationer og nogen at tale med. Dette fremtræder, som det vigtigste behov efter tabet af en forælder. Dette behov er for vores informanter

opfyldt hos Unge & Sorg. Flere af informanterne har direkte beskrevet Unge & Sorg, som vendepunktet i livet efter forældretabet. For de unge, som ikke finder et sådan sted eller nogle at tale med, er der øget risiko for isolation og heraf manglende følelse af autonomi, hvilket er afgørende for deres deltagelse i det sociale liv. Det fremtidige mål for området må således inkludere en opfyldelse af de unges behov for at tale med nogen, hvorved de unge opnår en social og følelsesmæssig anerkendelse af deres tab.

Vi kan ydermere ud fra et socialfagligt løsningsperspektiv pege på, at der på uddannelsesinstitutionerne manglende viden og indsats i forhold til unge, som mister en forælder, eller på anden vis rammes af kriser. Det er for folkeskole området præciseret i regeringens folkesundhedsplan for 1999-2008, at alle folkeskoler, som et sundhedsfremmende tiltag, skal have en kriseberedskabsplan for, hvordan der skal handles, når børn, forældre eller ansatte kommer i en svær livssituation, herunder dødsfald (Folkesundhedsprogrammet 1999). Denne plan inkluderer ikke ungdomsuddannelserne, hvorfor indsatsen her alene er op til den enkelte skole, rektor eller lærer at håndtere. Herved overses de unge, som allerede har forladt folkeskolen. Uddannelsesinstitutionerne fastholder herved en kultur, hvor skolen ikke intervenserer i de unges privatliv. Det fremtidige arbejde bør, efter vores vurdering, omhandle et mål om en kriseberedskabsplan for alle uddannelsesinstitutioner. Ud fra et samfundsmæssigt syn, er fastholdelse og gennemførelse af uddannelse et vigtigt element for de unges fremtidige tilknytning og placering på arbejdsmarkedet.

Gennem de anførte handleanvisninger kan gruppen af unge, der har mistet en forælder, opnå opfyldelse af flere betydningsfulde behov, som er beskrevet i konklusionen. Den samlede mængde af uopfyldte behov og afvigelser kan således mindskes betydeligt for de unge, og herved betyde en større følelse af velfærd og tilpasning.

Metodekritik

Vores metodekritik i forhold til speciale er baseret i vores valg af problemformulering og metode.

Vi har som problemfelt og problemformulering valgt et meget bredt emne 'forklaring af sociale problemer hos unge der har mistet en forælder ud fra et helhedssyn'. Denne brede formulering har vanskeliggjort en tydelig og skrap afgrænsning af emne og felt, hvilket har manifesteret sig i en undersøgelse, som rummer mange og brede elementer og perspektiver. Ved valg af et mere afgrænset emne, er der bedre mulighed for at gå i dybden med emnet og herved indfange mindre og flere detaljer.

Vi har i vores metode valgt at belyse problemstillingen gennem semistrukturerede kvalitative interviews. Der har herved været fokus på de unges subjektive opfattelse af tabet, hvor deres udsagn har været et bærende element i undersøgelse og analyse. Herigennem har der været en høj inddragelse af aktørperspektivet, hvorimod struktur perspektivet alene er belyst gennem teorier.

I det kvalitative interview bliver informanternes udtalelser meget afgørende for undersøgelsesresultatet. Det er vanskeligt at kvalitetssikre det kvalitative interview, idet informanten selv bestemmer, hvad der skal fortælles. Hvorvidt disse oplysninger stemmer overens med virkeligheden, eller om informanterne bevidst har haft et ønske om, at fremstå på en særlig måde kan være vanskeligt at korrigere for. Vi kunne, som kvalitetssikring her have valgt, at supplere med interviews af den efterladte forælder eller andre nære relationer. Dette er fravalgt af praktiske og tidsmæssige årsager. Nogle af de ovennævnte vanskeligheder kunne muligvis have været sikret ved at fortage et geninterview med de unge. Dette har tidsmæssigt heller ikke været muligt.

I selve interviewsituationen har vi, af hensyn til informanterne, bestræbt os på, at interviewet højst måtte have en varighed på 1 time. Dette tidsperspektiv har sat sine begrænsninger i forhold til den tilgængelige informationsmængde. Ved et interview på ca. 1 times varighed er det begrænset, hvorvidt man kan opnå et godt kendskab til interviewpersonen. Dette kan have indflydelse på graden af tryghed og fortrolighed i interviewet.

I begrundelsen for vores valg af den semistrukturerede interviewform har vi, som tidligere nævnt, lagt vægt på, at der i interviewsituationen har været plads til spontane fortællinger. Denne åbenhed overfor nye fortællinger rummer både positive og negative elementer. For det første kan spontane fortællinger indeholde nye og spændende informationer, som vi ikke selv har medtænkt. På den anden side kan disse nye fortællinger fremstå, som 'tidsrøvere' på bekostning af nogle af de på forhånd udvalgte emner og

spørgsmål. Konsekvensen heraf kan være manglende tid til besvarelse og uddybning af de på forhånd fastlagte spørgsmål.

Ovennævnte variabler har indflydelse på undersøgelsesresultatet, men graden heraf er ubekendt. Dette må samlet set betegnes, som en del af det kvalitative interviews svaghed.

Abstract

The subject of this thesis is social problems resulting from the loss of one or both parents at a young aged. The existing literature on bereaved children or young people is primarily focusing on psychological theories of child development, psychopathology and grief process. The main objective of this thesis is to complement existing research by taking a more sociological holistic approach to the problems facing the children or young people following the loss.

The theoretical approach of this thesis is based on critical realism, where it is sought to uncover generative mechanisms through objective and subjective approaches. The focus is to describe, explain, and understand the problems facing the bereaved based on their own subjective experience and also including more objective issues like institutional context and structures. The empirical evidence is consisting of 8 qualitative semi-structured interviews with 4 of each gender in the age between 16-19. In 2009 all the participants have received professional treatment in the form of group therapy as a programme in the organisation “Unge & Sorg”.

Methodologically the starting point of the thesis is to take holistic view of the lives and problems of the bereaved. Where the broader aspects of the lives of the bereaved; like family relations, friendships, educational background, etc. This is combined with a sociological angle, focusing on individual, interpersonal, group, institutional and society level.

To underpin this approach a number of theories on social problems are utilized, for example the perspectives of needs or deviant behavior. Moreover focus is on youth in the late modernity and production and of meaning.

Key empirical outcome:

- **Feeling alone.** *The bereaved need people – that understands their situation – to talk to and discuss with.*
- **Secondary losses.** *The bereaved have has difficulties in maintaining close relationships to friends and family*
- **Responsibility.** *The bereaved is often left with a large responsibility with respect to practical issue in relation the dead of a parent.*
- **Leaving home.** 5 of 8 choose not to live with the other parent after the loss .

- **Feeling of being different.** *Following the loss the bereaved often finds it difficult to relate to many of the norms and values of the youth culture. Therefore they deviate from other youngsters.*
- **Lack of support in school.** *The bereaved sees good sense in going to school. However, lack of support from the teachers and the school management constitutes a challenge in this respect.*

Results of the analysis

The main conclusion of this thesis is that in among the 8 participants it is not in general the case that we see serious social problems. Despite the difficult situation they are in and the huge challenges they are facing the participants are seen as strong resources with the ability to take action when needed.

Nevertheless, the findings listed above reveals that they are huge pressure, which makes them vulnerable and exposed.

The problems of the participants are analysed from a perspective, focusing on the social problems they are exposed to and a coping perspective, focusing on the actions, resources, and how they make sense of the situation. The analysis is structured as a discussion around these perspectives on the bases of our empirical and theoretical framework.

Much point towards that the modern family structure with are weaker anchoring in the traditional nuclear family is a catalyst for increased exposure and vulnerability for the participants following the loss of one or both parents. The family in the late modernity gives a weaker base for the individuals social integration and level of support. A number of the participants accentuate have few close relation to adults. This has significant consequences for the participants in the survey since they, following the loss, lack fulfilment of a number of basic needs like the intimacy and security of the family. They are pressured into taking a huge responsibility for their own life and get little support from the family in making sense of the situation they are in.

Despite the issues described above the participants in our survey are able to cope relatively well with the situation and generally succeeds in finding meaning in creating a more individual life. Even though they have other options, they choose to live by them self.

With respect to relations to friends and others of equal age the survey points towards another issue where some needs are unfulfilled. The participants describe that it is difficult to get their feeling socially acknowledged and get their need of intimacy and security fulfilled. Several participants portray difficulties

in holding on to friendships following the loss. Tabooing , fear of discussing the problems, and lack of understanding are key explanatory factors here. Following the loss the participants generally changes norms and values which for the majority are different from those of their equal aged friends . Resulting in them becoming more distant from their friends leading to a certain degree of isolation.

The thesis finds that the close relation to their friends and others at equal age is of significant importance in the fulfilment of the basic needs. The lack of friendships and not belonging to a group can therefore have considerable consequences in the form of ability to make sense of the situation and isolation.

From a perspective of 'deviant behaviour' deviance from norms and values in the youth culture is a threat to the young bereaved. Especially in school, where many of the participants has to deal with a feeling of being different, and more mature than the peer group. Some of the participants experience that they are not a part of the group, or they have a fear that they will be excluded.

However the analysis shows that the participants have resources to focus on what is meaningful and on own needs, and they seek other groups and friendships, where they fit in better.

Litteraturliste

Allardt, Erik (1975) *"Att ha, Att Älska, Att Vara – Om velfärd i Norden"*

Andersen, Heine og Kaspersen, Lars Bo (2007) *"Klassiske og moderne samfundsteori"*

Andersen, Svend Aage (2007) *"kritisk realisme som perspektiv i socialt arbejde – en introduktion og forskningsoversigt"*

Antonovsky, Aaron (2000) *"Helbredets mysterium"*

Buch-Hansen, Hubert & Nielsen, Peter (2005) *"Kritisk realisme"*

Cullberg, John (1999) *"Dynamisk psykiatri"*

Danemark, Berth, Ekström Mats, Jacobsen, Liselotte Jakobsen og Karlsson, Jan ch. (2003) *"Att förklara samhället"*

Doyal, Len og Gough, Ian (1991) *"A theory of human need"*

Ejrnæs, Morten & Guldager, Jens (2008) *"Helhedssyn og forklaring"*

Ejrnæs, Morten, Guldager, Jens, Hansen K.F., Hansen, Henning, Jørgensen og Kruse, Philip (2005) *"Sociologi og socialt arbejde"*

Erling, Anne & Hwang, Philip (2002) *"Ungdoms psykologi"*

Gjørsum, Bente, Grønholt, Berit og Sommerschild, Hilchen (2000) *"Mestring som mulighed i mødet med børn, unge og forældre"*

Gundelach, Peter & Nørregård-Nielsen, Esther (2002) *"Hvornår er man ung?"* i Danske sociologi 2006

Hansen, Lars, Johansson, Thomas, Kollind, Anna-Karin, Månson, Per og Svensson, Lennart (1997) *"Sociologi i tiden"*

Hansen, Tønnes Jan & Hermansen, Mads (1999) *"Sociologiske udfordringer til psykologien"*

Jones, Gill (2009) *"Youth"*

Juul, Søren (1996) *"Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund"*

Krange, Olve & Øia, Tormod (2007) *"den nye moderniteten ungdom, individualisering, identitet og mening"*

Maslow, Abraham (1957) *"Motivation & Personality"*

Meeuwisse, Anna og Swärd, Hans (2006) *"Perspektiver på sociale problemer"*

Merton, Robert K. (1968) *"Social Theory and social structure"*

Merton, Robert K. and Nisbet, Robert (1976) *"Contemporary Social Problems"*

Olsen, Henning (2003) "Kvalitative analyser og kvalitetssikring" i Sociologisk Forskning nr. 1 (kompendium)

Sayer, Andrew (2000) *"Realisme and Social Science"*

Yalom, I.D (1999) *"Eksistentiel psykoterapi"*

Ziehe, Thomas (2008) "Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser kulturel frisættelse og subjektivitet".

Artikler

Bache, M & Engelbrekt, P (2008) *"Sorgen kan ikke stå alene"* i Psykoterapeuten nr. 3, 2008

Bache, M & Engelbrekt, P (2008) *"Sorgteorier omsat til praksis"* i Psykolognyt nr. 12, 2008

Enevoldsen, Ulla Petri *"Den uvelkomne sorg"* i Ungdomsforskning", årgang 3 nr 2 2004 *"Det ubærlige –når unge rammes af sorg"*, Center for ungdomsforskning

Grant, KE, Compas BE (1995) *"Stress and Anxious-Depressed Symptoms Among Adolescents Searching for Mechanisms of Risk"* i Journal of Consulting and Clinical Psychology

Gøttrik og Engelbrekt (2008) *"De anderledes unge"* i Politiken 29 okt. 2008.

Hansen, M. Niels-Henrik (2004) *"Når unge rammes af sorg"* i Ungdomsforskning", årgang 3 nr 2 2004 *"Det ubærlige –når unge rammes af sorg"*, Center for ungdomsforskning

Kalter, N et al. (2002) *"The Adjustment of Parentally Bereaved children "* i Omega

- KK. Lin, K.K. et al. (2004) *"Resilience in Parentally Bereaved Children and Adolescents Seeking Preventive Services Ross E Crays artikel fra 1987"* I Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology
- Lewis, FM (1990) *"Strengthening Family Supports. Cancer and the Family"* I Cancer
- Lutzke, Jr. et al. (1997) *"Risks and interentions for the parentally Bereaved Child"* I Wolchik & Sandler's Handbook of Children's Coping
- McCarthy (2007) *"They all look as if they're coping, but i'm not: The Relational Power/lessness of 'Youth' in Responding to Experiences of Bereavement"* i Journal af Youth Studies
- Raphael, B (1990) *"The impact of parental Loss on Adolescents' Psychosocial Characteristics"* I Adolescence
- Sandler et al. (2003) *"The Family Bereavement Program: Efficacy Evalution of a Theory-Based Prevention Program for Parentally Bereaved Children and Adolscents"* i Journal of Consulting an Clinical Psychology
- Stroebe, M & Schut, H (1999) *"The dual process model of coping with bereavement: rationale and description"* I Death Studies
- Wellish DK, Gritz ER, Schain W, Wang H, Siau J. (1992) *"Psychological Functioning of Daughters of Breast Cancer Patients. Part II: Characterizing the Distressed Daughter of the Breast Cancer Patient"* I Psychosomatics 33 (2): 171-179
- Worden, JW (1996) *"Parental Death and the Adjustment of School-age Children"* I Omega 33 (2):91-102

Internetadresser

www.biblioteksvagten.dk

www.wikipedia.com

www.cefu.dk (center for ungdomsforskning)

Bilag 1

Interviewguide

Forskningsspørgsmål	Interviewspørgsmål	Emner
1. Præsentation og afklaring	Præsentation af os, specialet og samarbejdet med Unge& Sorg.	Interviewet optages Godkendelse af anvendte citater Anonymitet Køn Alder
2. Indledningsspørgsmål	Kan du kort beskrive tabet? Hvordan kom du i kontakt med Unge og Sorg?	Hvornår Hvem Hvordan
3. De unges live før tabet /sygdommen	Kan du beskrive dig selv og din familie før tabet?	Familieforhold (kernefamilie) forældres uddannelse/ arbejde Fællesskabsfølelse Kommunikation/problemløsning Håndtering af svære situationer Hjemmeboende el. udeboende

		Skole /uddannelse el. arb. Venner og kæreste Netværk og fritids Selvopfattelse og identitet
4. Forløbet	Kan du beskrive hvad der skete? (Konsekvenser, betydning og mestring)	Forhold i familien Venner og kæreste Netværk og fritid Skole, udd. el. arbejde Sundhedstilstand Det sværeste Selvopfattelse, identitet, selvtillid fremtidsmål /planer Normer / værdier Reaktion hos omgivelserne Følelsen af at være alene og anderledes Fravælge samvær og aktiviteter At blive fravalgt
5. Hjælp	Hvordan vil du beskrive den	Hjælp fra familie, venner eller

	hjælpe du fået? Har du gode råd til andre unge i samme situation?	netværk (forstået og støttet). Hjælp fra skole/udd. El. arb. (forstået og støttet) Unge og Sorg Behov for anden hjælp (Praktiske problemer) Hjælpe der har manglet Den bedste hjælp
6. Egen vurdering af problemer og sammenhænge (efter tabet)	Hvordan har du det nu? Ser du en sammenhæng mellem din baggrund og dine problemer?	Nuværende problemer Problemer udover sorg pga. tabet Sociale problemer
7. Afslutning	Andet vigtigt, som vi ikke har spurgt ind til? Må vi kontakt dig pr. telefon efter interviewet? Ønsker du at modtage specialet?	

Bilag 2

skema over fund

	1	2	3	4	5	6	7	8
Fund:								
Tab af mor			X	X				X
Tab af far	X	X			X	X	x	
Kræft		x	X	X	X		x	X
Forældre skilt	X	x	X	X		X		X
Tabet medf. Flytning til egen bolig	x	x	X	X først til far, så hjemmefr a	X Hjemmefr a			Nej, men bor alene med søster i mors lejlighed
-til anden forælder		(x)		(x)		X		
Tæt forhold i fam. Før		X	X	X	X	X	x	x
Sårbar fam. Før	X		X	(X) mor syg, men familie ellers velfunge rende				
Ej støtte fra fam.			X					

Splittelse/store konflikter i den nære familie	X (farmor)		X		X	(x) farmors reaktion	X	
Ej støtte fra venner	X	x	X					
Ej støtte fra skole	X	x		x	(x)			
Har trukket sig fra det sociale liv i klassen (inkl.fester)	x	x	X	X	X	(x)	x	
Er bagud i skolen	X	x	X	Har været	X	Har været		
Har droppet udd.		X						
Droppet af venner	X	x	X	x				
Har selv droppet venner				x				
Droppet af kæreste		x	X					
Føler sig anderledes (deles ift. skole og venner)	X	x	X	x	X	(x) gjorde det også før	(x) gjorde det også før	
Føler sig ældre	X	x	X	x	?	x	x	
Føler sig ensom og isoleret	X	x	X	X har gjort	X har gjort			
Har skiftet venner		x	X	x			X kun i skolen	

Usikker eller ændret identitet (egen vurdering)	X	x	X	x	X			
Praktiske ting opleves som meget belastende			X	(X)(at flytte, alt er nyt)	X at hjælpe mor m firma m.m.	x	X at holde hus og have	x
U&S eneste hjælp	X							
Har manglet hjælp	X	x	X	x	(x)			

Det som fremtræder tydeligt og generelt er, at de unge føler sig ensomme, isoleret, svigtet af venner og følelsen af at være anderledes end sine kammerater. De unge stopper med at deltage i fælles aktiviteter og fester.

Oplevelsen af at tabet medfører, at de unge ikke længere føler tilhørsforhold til tidligere kammeratskabsgrupper. Det som tidligere gav mening giver ikke længere mening, værdier ændres. De fravælger selv og fravælges også af kammeraterne. En begyndte at begå sig i det autonome miljø i en overgang.

Flere unge beskriver, at de efter tabet føler sig meget ældre, erfarne og modne og føler ikke at de har noget tilfælles med tidligere venner, som de betragter som umodne og overfladiske.

Oplevelsen af at miste, medfører for mange desuden en usikkerhed omkring egen identitet, hvem man er, hvilke værdier man har, og hvad man skal med sit liv (en krise som jo er normal for ungdomsårene, men de unge vi har talt med, synes at opleve det meget stærkere).

I gymnasiet er det svært for de unge at følge med både pga. fravær, men også fordi de ikke kan koncentrere sig, og får derfor ikke lavet lektier. De unge efterlyser praktisk lektiehjælp. I mange tilfælde er der ikke fra skolens side nogen forståelse eller støtte at hente. Opgaver skal afleveres og fraværsp procent overholdes lige meget hvad. Berøringsangst omkring det at de unge har mistet og er i sorg, fra læreres side.

Tabet har for næsten alle medført flytning, hvor flere er flyttet hjemmefra. Det kan have alvorlige konsekvenser for de unge, at de midt i sorgen skal flytte og forholde sig til disse store forandringer. At bo hos den tilbageværende forælder er ofte konfliktfyldt og belastende, fordi de unge fx oplever at skulle tage et stort ansvar i forhold til praktiske ting, og at skulle tage sig af den tilbageværende forælder. For nogle har forældre været skilt og har levet hver for sig, og efter tabet må den unge flyttes til den anden forælder. Dette kan medføre store problemer, som betyder, at det har været nødvendigt at flytte hjemmefra.

I den nære familien oplever en del af de unge splittelse og konflikter baseret i tabet om følelser, praktiske ting og økonomi.

Unge og Sorg har for de fleste unge været det eneste tilbud om hjælp.

Individualiseringsliste

Af denne liste fremgår individualiseringen af dette fælles speciale for Pernille Winther Hansen og Tina Kyhl .
Det må bemærkes, at eftersom de fleste af afsnittene er udarbejdet i fællesskab, er individualiseringen af afsnit lettere tilfældig.

Kapitel 1.

Forord, indledning, problemfelt, forskning på feltet, problemstilling og problemformulering

Dette kapitel 1. er udarbejdet i fællesskab af Pernille og Tina

Kapitel 2.

Begrundelse for valg af videnskabsteori , Strata og Videnskabsteoretiske begrænsning er udarbejdet af
Pernille Winther Hansen.

Kritisk realisme som videnskabsteori, Domæner og Vores forståelse er udarbejdet af Tina Kyhl

Kapitel 3.

Teorier om sociale problemer, behovsteori, Antonovsky, Metode, Thomas Brantes niveauer, Design og
Validitet er udarbejdet af Pernille Winther Hansen

Afvigerteori, Ungdom, Begrebsafklaring af sorg og sorgprocesser, Helhedssyn, Interviewpersoner, Etik og
Analysestrategi er udarbejdet af Tina Kyhl

Kapitel 4.

Indledning i analysedel 1, Ændringer i ungdomslivet, Familien i analyse del 2, og er udarbejdet af Tina Kyhl

Forandringer i familieforhold, opsamling analyse del 1, Ungdom i analyse del 2 af Pernille Winther Hansen